

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIȚESCU“

Vol. 106

Colectia
BIBLIOTECA ECONOMICĂ

Seria
**Studii și
cercetări
economice**

**PARADIGME
SPIRITUALE ALE
COMPORTAMENTULUI
ECONOMIC**

Valentina ROBU

ISBN 978 - 973 - 159 - 166 - 7

Centrul de Informare și Documentare Economică

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL NAȚIONAL DE CERCETĂRI ECONOMICE
„COSTIN C. KIRIȚESCU”
Centrul de Informare și Documentare Economică

PARADIGME SPIRITUALE ALE COMPORTAMENTULUI ECONOMIC

Valentina ROBU

Centrul de Informare și Documentare Economică

Editat de CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ECONOMICĂ
REDACTOR-ȘEF - VALERIU IOAN-FRANC

Redactor: ADELINA BIGICA
Concepție grafică, machetare și tehnoredactare: VICTOR PREDA
CIDE/STUDII/PROBLEME: Stud-ValentinaRobu-Paradigme_106.doc

Redacția și administrația: București, Calea 13 Septembrie nr. 13, sectorul 5,
cod poștal 050711, telefon: 0040-21-318 24 38, telefax: 0040-21-318 24 32
Adresa poștală: București 5, căsuța poștală 5-72

Materialele cuprinse în acest volum pot fi reproduse numai cu aprobarea
conducerii Institutului Național de Cercetări Economice „Costin C. Kirițescu”.

Volumele seriei pot fi identificate și comandate fie în colecție anuală, respectiv ISSN 1222-541X,
fie pe fiecare titlu în parte, respectiv pe ISBN alocat fiecărui volum.

Pentru volumul de față: ISBN: 978-973-159-166-7

Cuprins

1. Introducere	5
1.2. Câteva considerente de natură metodologică.....	6
1.3. Limba engleză și comunicarea conținuturilor spirituale și economice.....	7
2. Faza preștiințifică a gândirii economice, un cumul de influențe.....	8
2.1. Definiție și context.....	8
2.2. Influențe de natură spirituală.....	8
2.3. Viziunea lui Max Weber asupra Reformei și a impactului ei în viața socială europeană	10
3. Concepte fundamentale ale eticii și vieții puritane	13
3.1. Spațiul britanic - Introducere	13
3.2. Richard Baxter – reflectarea eticii puritane în comportamentul social.....	14
3.2.1. <i>Extensii morale și economice ale unor idei și concepte marcate de puritanism</i>	14
4. Spiritualitatea protestantă și expresiile ei în opera economică a lui Adam Smith.....	17
4.1. Profesia.....	17
4.2. Specializarea muncii	20
4.3. Economisirea	21
4.4. Agricultură.....	22
4.5. Individualism și libertate	25
5. Concluzii	27
Bibliografie	29
A Brief History of Encyclopaedias, Focusing on the Fifteenth Edition of Britannica	31
1. Introduction	31
2. General perspective on encyclopaedias and aspects related to their characteristics	31

3. Relevant moments of intellectual search prior to Encyclopaedia Britannica: tradition and continuity	32
4. Encyclopaedia Britannica.....	35
4.1. <i>The first editions</i>	35
4.2. <i>The New Encyclopaedia Britannica - the Fifteenth Edition (1974)</i>	36
5. Conclusions	39
References	40

1. Introducere

Referatul își propune o analiză a mentalității și a câtorva concepte ale gândirii economice din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, perioadă considerată relevantă pentru conturarea teoriei sistematice economice în spațiul european. Apariția, în 1776, a operei lui Adam Smith *Avuția Națiunilor - Cercetare asupra naturii și cauzelor ei* - a oferit un model de analiză științifică în general și a gândirii economice în special. Cercetătorii lui Smith apreciază că el a adus în prim plan ideea de sistem, aplicat vieții economice, dar și societății în plan larg (Jones, 1992, xii). Cu toată originalitatea și cuprinderea operei lui, ea nu putea să apară însă pe un teren neexplorat. În contextul european larg, ca și în spațiul britanic, realitățile istorice și economice au impus sondarea mecanismelor economice indiferent de perspectivă, situare politică sau interese economice. Smith însuși își concretizează ideile pornind de la situații, idei și sisteme economice pe care le cunoștea foarte bine, exemple cunoscute fiind Franța și Olanda¹.

În lucrare apar ca generatoare de idei mai ales influențe care nu sunt de natură economică, dar care, prin conținutul, lor pot constitui un fundal creator de morală, de atitudini ale vieții comune și pot deveni, indirect, inspiratoare ale gândirii economice. Secolul al XVI-lea european este marcat de asaltul protestant care a creat o ruptură la nivelul civilizației occidentale, dar a adus, cu timpul, și un sistem de gândire care, pe măsură ce a devenit mai nuanțat, mai tolerant și mai comprehensibil a afectat întreaga viață socială a popoarelor la care s-a impus. Un cercetător al civilizației europene poate astfel afirma, analizând cu deosebire fenomenul fără precedent al traducerii Bibliei în limbile naționale în această perioadă, că a apărut astfel o nouă civilizație, aceea a cuvântului (Clark, 159).

Pentru lucrarea de față am recurs de multe ori la analizele lui Max Weber din cartea sa *Etica protestantă și spiritul capitalismului* pornind de la geneza acestuia pe care Weber o vede în legătură cu spiritualitatea protestantă. În capitalismul ca tip de organizare economică rațională concepția despre om capătă o puternică aură a individualității, iar răspunsul la problemele vieții și ale lumii sunt formulate din perspectiva omului singur în fața destinului și care își asumă responsabilitatea pentru deciziile luate. Raționalismul care definește doctrinele religioase ale Reformei se traduce rapid în comportamentul individual, dar și în cel public. Mai mult, comunitățile protestante (înregistrând în Occident popoare

¹ De pildă, capitolul al 9-lea din Cartea a Patra se bazează exclusiv pe critica adusă economiștilor francezi care l-au precedat (este citat în principal Quesnay) și care puneau în prim plan agricultura ca izvor unic al venitului și avuției unei țări în detrimentul manufacturilor și al comerțului; întreg capitolul arată de altfel injustețea argumentelor care îi plasau pe cei ce lucrau în aceste domenii în clasa numită peiorativ sterilă și nereproductivă.

întregi) au demonstrat „o înclinație specifică spre raționalismul economic atât ca pătură *dominantă*, cât și ca una *dominată*, atât ca majoritate, cât și ca minoritate (Weber, 29-30).

Referatul redă în linii mari contextul istoric și social care i-a precedat lui Smith, în forma sa spirituală, și anume, gândirea protestantă care a afectat profund spațiul european occidental. Aspectele analizate aparțin cu precădere spațiului britanic, dar se fac referiri și la alte zone culturale influențate de Reformă. Câteva din conceptele fundamentale ale gândirii protestante (în varianta sa britanică), cu impact major în viața socială, sunt apoi puse în paralel cu aspecte ale sistemului economic examinat în detaliu de Adam Smith în opera sa.

1.2. Câteva considerente de natură metodologică

În ceea ce privește discuția despre legăturile protestantismului ascetic (în care se regăsește puritanismul englez) și principiile vieții economice analiza pornește, la început, de la câteva idei din binecunoscuta carte a lui Max Weber *Etica protestantă și spiritul capitalismului* unde noțiunile de succes în sens economic și teologia protestantă sunt văzute în legătură.

Aceste idei constituie însă fundalul unei *abordări comparative* între mentalitatea prezentă în scrierile unor gânditori și teologi britanici și aspecte ale viziunii lui Adam Smith asupra *vieții economice ca sistem rațional*. Cu toată diversitatea și nuanțele lor specifice, în funcție de radicalismul gânditorilor, ideile care-și au sursa în teologie sunt ele însele capabile de a se constitui într-un sistem comparabil cu cel științific, rațional, prin coerență și stabilitate. Nu am dorit să spun prin aceasta că sistemul economic în viziunea lui Smith își are originea în gândirea protestantă; acest tip de generalizare nu ar putea explica tabloul complex al societății, mecanismul economic cu nenumăratele lui implicații pus în valoare de Adam Smith. Am pornit însă de la ideea, convingător accentuată de Max Weber, că influența spirituală nu este una de suprafață și nici redusă în timp; mai mult, puritanismul a fost atât de nuanțat expus în operele multor pastori britanici încât a căpătat el însuși soliditatea unui sistem teoretic, cu legături concrete și coerente, în care moralitatea constituie fundamentul oricărei acțiuni individuale și colective. În ceea ce privește cazul special al Scoției trebuie spus că aici viața religioasă a fost contaminată direct de latura cea mai severă a protestantismului și anume de calvinism. Inspiratorul principal al trecerii Scoției secolului al XVI-lea de la catolicism la reformă a fost John Knox (1514-1572) un gânditor care nu numai că a stimulat spiritul reformat prin predici, dar a avut și forța de a introduce reglementări în viața socială și a bisericii scoțiene² (McEwen, articol în *Encyclopaedia Britannica*).

În al doilea rând, se observă în *Avuția Națiunilor*, explicit sau implicit, judecăți de natură morală care explică comportamente cu impact direct în

² *Șederea sa la Geneva, în exil, i-a prilejuit întâlnirea cu Calvin și participarea la traducerea și coordonarea Bibliei de la Geneva (1557-1560).*

economia unei țări³, iar legătura între această operă a lui Smith și tratatul său de morală este obiect de consens între majoritatea cercetătorilor care i-au studiat scrierile.

1.3. Limba engleză și comunicarea conținuturilor spirituale și economice

În lucrare există, de asemenea, în fundal, ideea că scrierile la care se face referire, diseminarea ideilor și conturarea sistemelor de gândire au totdeauna legătură cu limba în care ele au fost exprimate. Limba engleză era pregătită încă din secolele al XV-lea - al XVI-lea să preia aceste conținuturi complexe, fie de natură religioasă, fie de natură științifică. E poate remarcabil că spiritul enciclopedic inițiat cu atâta forță de Francis Bacon, care a trăit la cumpăna dintre secolele al XVI-lea și al XVII-lea, a găsit în limba engleză forța și concretețea exprimării principiilor despre cunoaștere și alcătuire a unei vaste enciclopedii.

Poate fi amintit aici doar faptul, vital pentru evoluția unei limbi, al traducerilor succesive și din ce în ce mai complete ale Bibliei, începând cu secolul al XIV-lea. Deși există un mare număr de traduceri anterioare, i se atribuie lui John Wyclif (1320-1380) prima traducere completă a Bibliei în limba engleză, traducere având la bază versiunea Vulgata (Sampson, 54-55). Complexitatea versiunilor ulterioare a contribuit la diversificarea și la concretețea limbajului teologic în care au fost exprimate în spațiul britanic idei care au avut forța de a influența comportamentul social, inclusiv cel economic.

Spiritualitatea protestantă și economia au găsit în limba engleză, care trecuse prin modificări majore în secolele anterioare, un mijloc eficient de exprimare; de aici referirile la versiunea în engleză a unor termeni de bază care au rămas aproape neschimbați în istoria gândirii economice.

³ *Nici suveranul nu este scutit de observații (critice) de natură etică în cazul în care ar dori să intervină în dirijarea capitalului în așa fel încât să favorizeze dezvoltarea unui sector al economiei în defavoarea altora; așa se întâmplă în Cartea a Patra, în capitolul al 9-lea, Despre sistemele agricole sau sistemele de economie politică ce prezintă produsul solului fie ca unicul, fie ca principalul izvor de venit și de avuție al unei țări: „Suveranul e complet eliberat de o îndatorire, care îl expune întotdeauna la nenumărate înșelăciuni ori de câte ori încearcă să o îndeplinească și pentru buna îndeplinire a căreia nici înțelepciunea oamenilor, nici știința nu pot fi cândva suficiente: de acea îndatorire de a supraveghea activitatea particularilor și de a o îndruma spre îndeletniciri cât mai potrivite cu interesul societății” (Smith, vol. II, 144). Urmează apoi cele trei îndatoriri ale suveranului, după sistemul libertății naturale: asigurarea independenței societății, apărarea membrilor ei de nedreptăți, prin împărțirea echitabilă a dreptății și în al treilea rând, înfăptuirea și întreținerea lucrărilor și instituțiilor publice. Numai așa se justifică cheltuielile necesare suveranului care constituie subiectul Cărții a Cincea. Pentru toate trimiterile bibliografice și citatele din Avuția Națiunilor am folosit ediția în două volume, publicată în 1962/1965 la Editura Academiei (vezi Bibliografia).*

2. Faza preștiințifică a gândirii economice, un cumul de influențe

2.1. Definiție și context

Într-un parcurs istoric al economiei, George Stigler abordează în prima parte a discursului său de recepție, ținut cu ocazia primirii Premiului Nobel pentru Economie în 1982, statutul istoric al științei economice (p. 76), distingând (observația e valabilă pentru orice disciplină) faza ei *preștiințifică* de cea *științifică*, ultima începând cu **Adam Smith**. Specificând de la început că „o știință reprezintă un corp de cunoștințe integrate la care aspiră și pe care o dezvoltă un grup de practicieni aflați în legătură unii cu alții și numiți oameni de știință (p. 76)” Stigler definește **faza preștiințifică** a economiei ca fiind marcată de trei lipsuri mari:

- starea incompletă a sistemului de cunoștințe,
- absența unui grup de practicieni aflați în legătură unii cu alții și
- lipsa unui progres cumulativ (ca rezultat direct al reticenței practicienilor de a dăru-i timp și efort semnificativ acumulării de cunoștințe).

Nu îmi propun aici să intru în detalii privind această primă fază pe care Stigler o ilustrează prin exemplul mercantilismului, dar este totuși interesant de remarcat că una din trăsăturile ei principale a fost lipsa de comunicare între teoreticienii mercantiliști, preocupați fiecare de a-și impune propriile păreri. E poate un lucru normal dacă ne gândim că, în sine, acest curent economic a avut de la început la o puternică nuanță de naționalism: creșterea populației (se cunoaște situația din Anglia unde țărani, deposedați de pământurile lor, erau constrânși să lucreze în case de muncă), abundența monetară, intervenția statului în comerțul exterior, toate factori de creștere (Valier, 25), au urmărit întărirea puterii statului, a suveranului¹, prin sporirea bogăției naționale, indiferent dacă lucrul acesta s-a petrecut în Spania, în Anglia sau în Franța. Cei mai mulți autori mercantiliști nu au reușit să se impună în atenția contemporanilor; „...pur și simplu, procesul de analiză nu a fost *cumulativ*: nu era nici un avantaj să studiezi comerțul exterior dacă te nașteai în 1680...” (Stigler, 77).

2.2. Influențe de natură spirituală

În această lucrare îmi propun să dilat puțin sensul de bază oferit de Stigler fazei preștiințifice a științei economice (pe care el o vede, firesc, exclusiv în domeniul gândirii economice) și să introduc noțiunea de **influență spirituală** prin

¹ În Franța, Tratatul de economie politică a lui Antoine de Montchrestien, apărut în 1616, era dedicat lui Ludovic al XIII-lea.

care înțeleg în primul rând influența religioasă, dar și cea etică, derivată din ea, cu puternic impact social; având o consistență puternică, așa cum s-a întâmplat în secolul al XVII-lea în Europa Occidentală, aceasta a putut fi un punct de plecare către o gândire economică sistematică, deși scopul ei inițial nu a fost nicidecum acesta. Cu alte cuvinte, aș dori să includ în ceea ce este de obicei numită **faza preștiințifică** idei care vin din alte zone ale gândirii, dar care contribuie la conturarea unui mod de gândire economic. Mi se pare o suplinire semnificativă a lipsei de comunicare științifică în economia propriu-zisă. După cum am mai spus majoritatea mențiunilor vor fi făcute în legătură cu contextul britanic, dar vor exista referiri și la contextul larg european.

Pe cât va fi posibil, conceptele tratate din perspectivă religioasă de gânditori influenți vor fi puse în paralel cu viziunea lui Adam Smith despre ele, o viziune economică largă, desigur, dar care pare că nu a tăiat niciodată complet legăturile cu o etică elaborată, ideile economice având un sprijin concret în explicații de natură morală. Se face recurs și la câteva aspecte din tratatul de morală al lui Smith pe care mulți cercetători îl văd în legătură directă cu vastul tablou social din *Avuția Națiunilor*.

Cele ce urmează propun o analiză a contextului civilizațional larg, premergător lui Smith, din care se poate spune că a prins consistență gândirea economică a lui Adam Smith; după cum am menționat în *Introducere*, discuția folosește ca instrument principal comparația și acolo unde este posibil, încearcă să avanseze originea ideilor care au generat un nucleu potențial de gândire economică peste care nu s-a mai putut trece în perioadele următoare.

Pornind deci de la ceea ce Stigler numea faza preștiințifică a teoriei economice aș dori să analizez comparativ câteva concepte de bază din gândirea puritană engleză a secolului al XVII-lea și modul în care se reflectă ele în context strict economic la Adam Smith. Prin aceasta doresc să spun că la formarea teoriei economice au contribuit idei și influențe din alte zone ale culturii sau civilizației (în cazul acesta, din gândirea teologică și dintr-un tip de organizare socială² care a

² *La nivelul mentalității, modul de organizare socială nu îi este străin mediului britanic, mai cu seamă că la răspântia dintre Renaștere și Reformă (sec. al XVI-lea, în mare) au existat două figuri fundamentale pentru acest tip de gândire în care libertatea individuală, atât de prețuită de protestantismul clasic de la început, și viața dedicată, supusă, preceptelor divine se întrepătrund într-un mod foarte interesant și adesea paradoxal. Mă refer aici la Thomas Morus și la Erasmus din Rotterdam (1469-1536), prieteni foarte apropiați de altfel. Morus a murit ca martir, în 1535, pentru că nu a renunțat la fundamentele ultime ale dogmei catolice. Deși cele două cărți ale Utopiei sale au fost scrise inițial în latină și publicate prima dată la Louvain în 1516 (versiunea engleză fiind publicată abia în 1551) ideile despre o societate ideală circulau în mediul european, inclusiv în cel britanic, iar Erasmus, prigonit de mai multe ori din Olanda, a locuit un timp chiar în casa lui Morus, unde a și scris Moriae Encomium (Elogiul nebuniei). Cultura clasică a celor doi (a se vedea, de pildă, scrisorile adresate de Morus Universității Oxford, când se punea problema renunțării la studiul în limba greacă) a influențat foarte mult gândirea lor (se știe că Republica lui Platon a oferit civilizației occidentale modelul cel mai consistent de utopie socială cu reglementări pentru acțiunile*

rezultat din ea). De aceea mi se pare că faza preștiințifică a teoriei economice nu se referă strict la consistența sau orientarea ideilor economice din epoca premergătoare lui Smith, ci își poate avea originea în alte zone ale trăirii și gândirii umane.

2.3. Viziunea lui Max Weber asupra Reformei și a impactului ei în viața socială europeană

Cartea lui Max Weber *Etica protestantă și spiritul capitalismului* unde gândirea protestantă e privită ca inspiratoare a succesului economic, pune în legătură bunăstarea și acumularea capitalului, acestea avându-și, în mod paradoxal, rădăcinile în ideea de forță a calvinismului (ramură importantă a protestantismului ascetic), predestinarea (Weber, 142)³. Se impune, poate, o precizare. Weber însuși și-a tratat teoria cu prudența firească a savantului adevărat, pentru care modelul propus de el, deși bine fundamentat și argumentat, rămâne la nivelul unui studiu istoric, analitic și nu prescriptiv și autoritar. Ipoteza lui a făcut o mare carieră în lumea ideilor, poate și datorită faptului că explicarea evoluției unei întregi civilizații (cea occidentală) și a mecanismelor ei economice ține cont într-o foarte mare măsură de doctrinele religioase ale Reformei și de morala puritană (fără ca cercetarea în sine să pretindă legătura directă și neambiguă dintre etica protestantă și apariția spiritului capitalist⁴).

individuale dar și pentru toate aspectele societății). Utopia lui Morus are, după cum este și firesc, elemente și impulsuri generate de situația din Anglia secolului al XVI-lea, iar paginile referitoare la muncă, la diviziunea ei chiar, la educație, și mai ales la împărțirea bogăției și la inechitatea socială pe care el o atacă vehement, sunt relevante în acest sens.

³ *Idee pe care se fundamentează, de altfel, întreg Capitolul al II-lea: Etica profesională a protestantismului ascetic (pp. 116-192).*

Doctrina predestinării (ale cărei rădăcini istorice sunt de obicei asociate cu scrierile Fericitului Augustin) se află în dezacord radical cu învățătura Bisericii Răsăritene unde omul este împreună-lucrător cu Dumnezeu, într-o teologie a mântuirii care aduce în prim plan valoarea primordială a harului, dar valorifică intens eforturile individuale ale omului de a se ridica prin Taine, prin voia proprie și încercarea continuă ca aceasta să ajungă să fie una cu voia lui Dumnezeu, prin faptele bune (Ambigua a Sf. Maxim Mărturisorul, o scriere capitală din secolul al VII-lea, este o mărturie pe care se sprijină teologia răsăriteană în acest sens). Întoarcerea, și deci mântuirea, este oricând posibilă, chiar și în ultima clipă, iar Pilda Fiului Rătăcitor este emblematică pentru modul de gândire ortodox, căruia ideea de damnare, care nu ține seama de faptele și voința omului, dar nici de prezența divină continuă în viața acestuia, îi este străină (n.a.).

⁴ *"...nu trebuie să se înțeleagă că ne așteptăm să găsim la vreunul dintre fondatorii sau reprezentanții acestor comunități religioase (n.a. calvinism și alte ramuri „puritane”), ca scop și sens al operei vieții lor trezirea a ceea ce numim aici „spirit capitalist”. Salvarea sufletului și numai aceasta a fost punctul central al vieții și activității lor. Obiectivele lor etice și efectele practice ale doctrinei lor se ancorau toate aici, fiind consecințe ale unor mobiluri pur religioase” (Weber, op. cit., p. 72-73). Weber se menține în această notă neambiguă și atunci când constată că efectele culturale ale*

De altfel, cercetări recente ale mecanismelor civilizației occidentale, ajungând la momentul Reformei și la ceea ce a generat ea la nivelul gândirii europene, manifestă aceeași prudență în privința stabilirii unei cauze unice a evoluției spiritului european. „Nu vreau să spun că protestantismul este responsabil de întreaga evoluție spirituală a Europei de trei sau patru secole încoace. El însuși este doar unul dintre efectele, una dintre rezultatele acestei evoluții”. „...Vreau doar să spun că aceste fenomene” (individualismul, raționalismul, spiritul științific, *n.a.*) „merg mână în mână și provin toate din aceeași sursă, din aceeași tendință subconștientă a omului occidental” (Djuvara, 148)⁵.

Aș mai adăuga aici că ceea ce Weber numește ***spirit capitalist modern*** (spre deosebire deci de cel existent de trei milenii în lume, în toate marile civilizații, China, India, Babilon, Roma, Florența, capitalismul magnaților financiari cu resurse uriașe și al comercianților, care a existat în toate timpurile) este *un mod de a vedea lumea, o mentalitate* care „... aspiră în mod profesional, sistematic și rațional la un câștig legitim” (p. 51). Din punct de vedere istoric, burghezia mică și mijlocie, evoluând spre poziția de întreprinzător, a fost recipientul mental tipic al eticii capitaliste de orientare calvină.

Așezarea omului într-o orientare religioasă care să-i reglementeze problemele vieții cotidiene este deci, o urmare firească a dogmaticii profesate de scriitorii și teologii inspirați de calvinism. Nu voi intra în amănunte legate de varietatea comunităților protestante și a ideilor care le-au susținut, dar e poate interesant de amintit că în doctrina mântuirii profesată de Jean Calvin, spre deosebire de luteranism în general, ceea ce capătă amploare este faptul că „... numai o mică parte a oamenilor este chemată să fie mântuită ... *sensul* destinului nostru individual este învăluit în taine impenetrabile și orice încercare de a le pătrunde ar fi imposibilă și prezumțioasă. ... Căci orice ființă este despărțită de Dumnezeu de o prăpastie de netrecut și nu merită în fața Lui, dacă El nu a hotărât altfel, spre preaslăvirea măreției Sale, decât moartea veșnică” (Weber, pp. 122-123). Aprecierile lui Weber cu privire la această doctrină a mântuirii privesc „neomenia sa patetică”, care transmite unei întregi generații sentimentul unei „nemaipomenite singurătăți interioare a individului”.

(Aș supune atenției, aici, fără să dezvolt ideea, întâlnirea interesantă dintre acest sens al destinului, evident în doctrina predestinării, și afirmația lui Malthus care pune singurătatea într-un context economic, dar care are aceeași nuanță de fatalitate și resemnare)⁶. De altminteri, există și în ***literatura engleză***, nu neapărat

Reformei, printre care se numără și concepția asupra averii și a folosirii ei, au fost urmări „de-a dreptul nedorite” ale activității sau operei reformatorilor.

⁵ „Mi se pare greu de contestat că mentalitatea protestantă ... a favorizat pe de o parte dezvoltarea spiritului științific, pe de alta nașterea capitalismului; spiritul științific și capitalismul, acești doi piloni pe care se întemeiază construcția societății moderne, aceea a erei industriale” (Djuvara, 149).

⁶ Keynes (98), analizând aspecte ale teoriei lui Malthus, vorbește despre ‘the clue to human misery’ (*cheia nefericirii umane*) și citează un pasaj semnificativ din economistul britanic: *A man who is born into a world already possessed, if he cannot get subsistence from his parents on whom he has a just demand, and if the society do not want his*

un curent, dar mari scriitori în operele căroră singurătatea omului în fața destinului, lipsa alegerii, lipsa de intervenție a divinității care este doar martor pasiv al desfășurării întâmplărilor din viața individului, poartă cu ele o nuanță aproape greacă a tragediei umane, recognoscibilă în traseul ei istoric și în contaminarea cu doctrina predestinării. Thomas Hardy este poate exemplul cel mai reprezentativ al secolului al XIX-lea pentru acest tip de literatură.

În perioada Reformei, în toate ramificațiile ei doctrinare importante, mântuirea, problema fundamentală a destinului omului, este garantată doar unei comunități reduse, celor aleși prin grația divină; calvinismul, din care își trage rădăcinile și puritanismul britanic, care este o doctrină apărută pe terenul ideatic al occidentului, desprinsă din luteranismul inițial, refuză salvarea religioasă și în general orice tip de optimism care vine din meritul propriu al omului. Luther, care pusese și el această doctrină printre cele principale cuprinse în lucrarea sa din 1520, *Von der Freiheit eines Christenmenschen* („Despre libertatea unui creștin”), a împins-o în penumbră treptat, pe măsură ce popularitatea ideii a scăzut în biserică, dar la Calvin, „... procesul a fost tocmai invers, în sensul unei creșteri sensibile a importanței doctrinei în cursul polemicii cu adversarii săi întru ale dogmei”. Încetul cu încetul, la popoarele care au îmbrățișat calvinismul sub o formă sau alta, s-au îmbinat, aproape paradoxal, o anume desprindere de legăturile lumești și un tip special de organizare socială. Chiar dacă individul trăiește în izolarea sa lăuntrică, activitatea socială e o formă de gloriificare a lui Dumnezeu și este conformă cu împlinirea poruncilor Sale. Cu aceasta, calvinismul, spre deosebire de catolicism sau luteranismul clasic, a pus în relief o legătură cu totul nouă și chiar paradoxală între viața trăită după preceptele religioase și acțiunile concrete ale omului. Aspectul acesta, puternic impregnat etic, și constant suspectat și de catolici și de luterani, a dat susținere și durabilitate Reformei.

labour, has no claim of right to the smallest portion of food, and in fact, has no business of being where he is. At nature's mighty feast, there is no vacant cover for him. She tells him to be gone... (Un om care se naște într-o lume aflată deja în posesia altora, dacă nu poate trăi din ceea ce îi oferă părinții, asupra căroră are pretenții justificate, și dacă societatea nu are nevoie de munca lui, nu are nici un drept de a pretinde cea mai mică frântură de hrană, și, de fapt, nu are ce căuta acolo unde este. La bogatul festin al naturii nu există nici un loc liber pentru el. Ea - natura - îl alungă...). (trad. a.) (Cap. al 10-lea, sect. 29)

3. Concepte fundamentale ale eticii și vieții puritane

3.1. Spațiul britanic - Introducere

Revenind la atmosfera religioasă a secolului al XVII-lea englez aş dori să-i dau contur prin doctrina plină de consecințe etice și sociale a pastorului reformat Richard Baxter (1615-1691) care a scris și predicat cu aproape un secol înainte de Adam Smith. Nu este singura figură importantă a acestui curent dar ideile sale formează, cred, un domeniu de referință, un fundal relevant pentru idei care au dus și ele (în mod neprogramat, desigur) la dezvoltarea sistematică a economiei de mai târziu. Practic, acestea nu se referă direct la o doctrină economică riguroasă, dar ating foarte mult latura economică, pornind de la aspecte ale vieții sociale având la temelie precepte divine. De fapt, aceste aspecte nici nu puteau fi ignorate deoarece sistemul economic în sine, cu toată rețeaua sa de relații, pune oamenii în legătură, caracterizează legăturile dintre ei, îi ierarhizează prin mijlocul cel mai la îndemână poate, și anume **munca**. Cu deosebire în scrierile *The Saints' Everlasting Rest* (1650), și *The Christian Directory* (1673)¹ Baxter oferă o implicită fundamentare dogmatică a valorilor capitalismului. Este el însuși influențat de radicalismul doctrinei calvine care, într-o măsură covârșitoare, a fost sursa puritanismului englez al secolului al XVII-lea (deși au existat și alte influențe, desigur).

Aș aminti aici că în spațiul britanic în general doctrina a permeat toate zonele de gândire și chiar creația artistică, exemplul lui John Milton fiind binecunoscut în acest caz². Opere impregnate de ideile reformate nu vin din mediul strict teologic, ci mai degrabă de la personalități literare puternic marcate de spiritul puritan. Voi da aici doar două exemple, John Milton și Daniel Defoe (acesta din urmă romancier, dar și jurnalist de cultură economică), motivul fiind acela că în mediul social britanic influențele religioase amintite nu sunt întâmplătoare, ci formatoare; ele pătrund adânc în educația, viața și cariera personalităților de prim rang din secolul al XVII-lea.

¹ Odihna veșnică a sfinților și Manualul creștin.

² John Milton (1608-1674) a avut puternice influențe puritane, atât în opera poetică propriu-zisă cât și în scrierile istorice și teologice, care s-au radicalizat pe parcursul vieții sale. Chiar în propria sa familie tensiunile de tip religios au dus la rupturi importante: bunicul dinspre tată, catolic fervent, și-a dezmoștenit fiul (tatăl lui Milton) pentru că citea Biblia protestantă. Acesta a plecat la Londra unde și-a cunoscut soția, al cărei tată avea o afacere în domeniul croitoriei. Propria sa carieră, de bancher, cămătar și negociator de credite (asemănătoare până la un punct cu cea a lui Ricardo), îl plasează în zona socială cea mai sensibilă, după spusele lui Weber, la dezvoltarea spiritului capitalismului, zona întreprinzătorilor în ascensiune, care au jucat un rol atât de important în societatea britanică începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea.

3.2. Richard Baxter – reflectarea eticii puritane în comportamentul social

După cum am spus mai sus, principalul autor pe care se sprijină teoria lui Weber despre constituția puritanismului britanic este pastorul Richard Baxter, a cărui lucrare *Christian Directory* este considerată “compendiul cel mai cuprinzător al teologiei morale puritane” (Weber, 168).

Fără a mai insista asupra diverselor nuanțe ale calvinismului în planul social larg european și a deosebirilor lui față de luteranismul clasic, aș dori să mă refer la concepțiile religioase despre muncă și activitate socială din spațiul britanic, ca urmare a influenței puternice și formatoare a puritanismului. Scrierile pastorului Baxter au fost ghidul unei organizări sociale care a marcat Anglia secolului al XVI-lea și care și-a păstrat impactul peste secole. Din conceptele pe care Baxter le-a predicat cu o extraordinară forță religioasă am ales pentru relevanța discuției despre Adam Smith în primul rând preceptele despre **muncă** (aceasta fiind văzută ca fundal principal pe care se desfășoară celelalte activități umane) și apoi câteva din vederile sale, extinse social, asupra unor concepte fundamentale care pot fi puse în legătură cu scrierile economice sistematice de mai târziu: *vocația, economisirea, profesia, specializarea muncii, etc.*

Munca

În universul ordonat al credinței, munca deține locul central deoarece ea dă sens vieții, pe singurul palier al legăturii cu divinul care are certitudine. *Munca profesională laică*, dezvoltare esențial protestantă, deopotrivă mijloc de ajutorare a aproapelui, dar și de învingere a fricii de moarte, capătă forme de diviziune a muncii pe meserii (existentă într-o formă și la Luther, dar nu atât de categoric formulată); de aici și caracterul profund utilitar al muncii, îndreptată spre folosul semenilor. Treptat, această activitate profesională desfășurată constant a devenit o formă de confirmare a încrederii în propriul destin și de îndepărtare a tensiunii ivite din nesiguranța dobândirii harului mântuitor. Această încredere în sine, este după Weber, caracteristica acelor comercianți puritani „tari ca oțelul, din era eroică a capitalismului” (130).

Ar mai trebui poate adăugat că, în mentalitatea calvină consacrată, Vechiul Testament se situa pe plan de egalitate cu Noul Testament, și prin extensie, normele morale au devenit **lege** pentru credincioși (aspect care s-a diluat în cazul luteranismului), un autentic mod de viață, iar cărțile cele mai apreciate de puritanii britanici, de pildă, erau Psalmii și Înțelepciunea lui Solomon. Influența Vechiului Testament s-a concentrat cu precădere în zona raționalismului religiozității, a înlăturării misticismului, atitudini care au fost transferate asupra modului concret de viață. Această apropiere, de o mare profunzime în sine, de prescripțiile Vechiului Testament i-a făcut pe unii autori să vorbească despre *English Hebraism*.

3.2.1. Extensii morale și economice ale unor idei și concepte marcate de puritanism

După părerea lui Weber „puritanismul englez derivat din calvinism oferă cea mai consecventă fundamentare a ideii de profesie” (Weber, 167-168). În cele

două cărți menționate mai sus, Richard Baxter afirmă că acțiunea, opusă contemplării orientale, se exprimă cel mai bine în **muncă**, și anume în profesie. Ea singură are valoare, și această valoare este cu atât mai mare cu cât e o poruncă divină menită să-l slăvească pe Dumnezeu. Munca devine *scop in sine* al vieții, iar în mod rațional, ea se traduce în căutarea vocației individuale, a profesiei (*calling*³); aceasta presupune din partea omului un efort individual de descoperire a vocației proprii, efort care se face sub călăuzirea harului, deoarece ține de găsirea talentului și a aptitudinilor fiecăruia. Lucrul acesta a imprimat viziunii despre muncă un caracter rațional și a dezvoltat ideea unei societăți ordonate, sistematice și în mare parte previzibile, în care oamenii nu doar muncesc, ci o fac într-un mod rațional, ascetic. Această nuanță de *ascetism* aplicată muncii este specifică puritanismului englez și operei lui Baxter (și, desigur, cu diverse nuanțe, contemporanilor lui), distanțându-se de doctrina luterană clasică.

Peste câteva zeci de ani, în 1704, într-o interpelare adresată Parlamentului Britanic în privința sărăciei din Anglia și a caselor de muncă înființate pentru săraci, și într-un context vădit critic față de legile în vigoare, scriitorul Daniel Defoe avertizează asupra răului adus asupra societății prin refuzul muncii de către păturile sărace de pe tot cuprinsul țării; vorbind despre săracii care refuză sau abandonează munca, dar sunt obligați să-și câștige pâinea în manufacturi înființate special pentru ei (p. 17), el îi delimitează de ceilalți printr-un criteriu moral: „who by their choice would be idle,„ (*care sunt leneși prin chiar voința lor*). În plus, cerșetoria este și ea condamnabilă ca ținând de o opțiune personală. Devine evidentă această condamnare generală a sărăciei prin relația directă cu lenea, care, în spirit protestant, nu trebuie văzută în mod fatalist și nici încurajată social.

După cum am spus deja, munca nu înseamnă doar muncă în sine, ci **muncă profesională**. Întreaga viață laică a căpătat astfel o orientare rațională, a devenit un cosmos cu reguli bine gândite în care fiecare om își găsește locul potrivit vocației sale exercitată metodic și conștient⁴.

³ În limba engleză *calling* are în primul rând sensul de chemare, iar în context religios e vorba de chemarea divină la participarea la o viață creștină, care ia forma descoperirii vocației; la rândul ei, vocația de creștin, în nuanța ei protestantă puritană, îmbracă forma unei profesii care îl situează pe om într-un context rațional în relația cu Dumnezeu, lipsit de dubii și de frustrări. Munca asigură garanția concretă a unei relații autentice cu Dumnezeu.

Din punct de vedere etimologic, *calling* are rădăcini în vechile limbi scandinave în timp ce *vocation* e preluat prin traducerea din latină a versiunii Vulgata (n.a.).

⁴ Aș semnala aici afirmația lui Weber din ultima pagină a cărții sale, de fapt, un comentariu referitor la modul cu totul diferit în care se plasează munca în societatea modernă față de timpul privilegiat în care vocația domina în alegerea personală a individului. Mi se pare că se simte în tonalitatea finală a cărții regretul lui Weber pentru că în lumea noastră oamenii nu-și mai pot permite alegerea profesiei dintr-un îndemn interior, în armonie cu voința divină: „Puritanul **a dorit** să fie un om al profesiei, noi suntem **obligați** să fim. Căci asceza scoasă din chiliile mănăstirilor și mutată în viața profesională unde a început să domine moralitatea laică a avut contribuția ei la edificarea aceluiași viguros cosmos al ordinii economice moderne legate de condițiile tehnice și economice ale

E interesantă observația lui Weber care găsea că principiile etice de modelare a lumii prin muncă și roadele ei, formulate de Baxter, aduc aminte de felul în care expune Adam Smith diviziunea muncii.

Roadele muncii sunt, de fapt, împlinirea scopului providențial al împărțirii pe profesii. *Stabilitatea* este extrem de importantă pentru Baxter: el consideră că un muncitor consecvent în munca lui își crește deprinderile (*skills*) făcând posibilă creșterea cantitativă și calitativă a randamentului muncii; rezultatul este slujirea binelui comun (Weber, 172); „muncitorul de profesie își va face treaba în ordine, pe când un altul se află într-o permanentă zăpăceală și munca lui nu cunoaște nici loc nici timp ... de aceea o profesie statornică⁵ este cea mai bună pentru oricine” (Weber 173). Apare destul de clar ideea că profesia constantă structurează rațional viața socială.

Cu alte cuvinte, ceea ce rămâne definitoriu pentru protestantismul de acest tip, față de celelalte confesiuni, este concepția mântuirii individuale prin profesie; aceasta este răsplata supremă spre care tinde omul și care este atât de legată de conceptul de *industrie* (termenul preluat din latină, *industria*, echivalează cu *hărnicie, sârguință*)⁶.

producției mecanice și mașiniste care exercită astăzi, și va exercita poate, până ce se va epuiza ultima tonă de combustibil fosil, o presiune covârșitoare asupra stilului de viață al tuturor acelor care se nasc în acest angrenaj, nu numai al acelor direct implicați în domeniul economic” (Weber, 190).

⁵ Baxter folosește expresiile *certain calling*, dar și *stated calling*, ultima fiind inspirată de expresia din traduceri biblice care au modificat într-un mod substanțial și relevant evoluția unor concepte în limba engleză.

⁶ Trebuie spus că în engleză foarte mulți termeni ai retoricii teologice au ajuns în circulație în urma traducerilor Cărilor Sfinte pe baza versiunii latine, Vulgata. Protestantismul a făcut anumite alegeri în funcție de accentele pe care le-a pus pe anumite practici morale și conduite. În limba engleză, *industry* este aproape exclusiv folosit cu sensul de hărnicie în secolele conturării doctrinei etice protestante, dar și mai târziu, în scrierile economice clasice. La Adam Smith sensul acesta coexistă cu cel de activitate economică definitorie pentru un domeniu al vieții economice. Ambele sensuri se regăsesc și la Malthus în *An Essay on the Principle of Population* (prima ed. 1798) și se mențin și astăzi fiind folosite în mod curent.

4. Spiritualitatea protestantă și expresiile ei în opera economică a lui Adam Smith

După cum am spus în *Introducere* apropierea pe care le fac în acest capitol între John Baxter și Adam Smith nu au un caracter de succesiune directă, ele se referă la influențe largi și idei care circulau în mediul britanic la epoca la care scria Smith; puritanismul scoțian a fost foarte productiv la nivelul vieții și preceptelor sociale, marcând personalități din zone diferite ale gândirii. Mi se pare însă important să amintesc aici ideea unui comentator cunoscut al lui Smith după care „... **marea operă a lui Smith ar trebui citită și ca o scriere etică, pe lângă una economică**” (Dwyer, 191)¹.

În cele ce urmează, alături de idei ale pastorului Baxter, mă voi opri la câteva fragmente din opera lui Adam Smith; voi face referire atât la *Avuția Națiunilor* publicată în 1776, cât și, pe scurt, la *Teoria Sentimentelor Morale*, aspectele selectate fiind văzute în relație cu operele teologice ale unor scriitori care au marcat gândirea socială în Anglia, cu deosebire Baxter, atât de citat de Max Weber. În ceea ce-l privește pe Adam Smith, acesta a publicat prima ediție din *Theory of Moral Sentiments* la mai puțin de o sută de ani după moartea lui Baxter (1759), ediția a șasea, cea mai completă apărând în 1790.

Voi trece în revistă câteva concepte din morala puritană care se regăsesc apoi în modul sistematic și complex de a gândi societatea prin structurile ei economice, cu referire la Adam Smith.

4.1. Profesia

Calling capătă, după cum am mai spus, înțelesul de *profesie* la Baxter. Importantă traducere a Bibliei în versiunea lui Tyndale folosește termenul de *stare* (*state*), dar o versiune mai târzie, din 1539, a arhiepiscopului de Canterbury, una dintre primele autorizate, a recurs la varianta *calling*; de aici se deschide drumul preferinței, de inspirație protestantă, pentru termenul *calling* în sens de meserie, profesie (echivalent al lui *trade*).

Avantajul unei munci statornice este că ordonează ritmul vieții și imprimă societății stabilitate (vezi secțiunea anterioară 3.2.1). În *The Christian Directory* („Manualul Creștin”) Baxter spune: *În vederea acțiunii ne îngăduie Dumnezeu pe noi și activitățile noastre: munca este scopul² moral dar și natural al puterii. Prin acțiune este Dumnezeu cel mai bine slujit și slăvit... Bunăstarea publică sau binele*

¹ „... *Smith's great work should be read as an ethical, as well as an economic, tract*” (Dwyer, 191; trad. a. în limba română).

² De remarcat dublul sens al lui *end* în engleză: final/sfârșit, dar și scop.

*multora trebuie prețuite mai presus de ale noastre*³. E interesant de amintit că în Anglia, multe pături înstărite își orientau copiii spre profesii, tocmai din pricina motivelor etice. Exemplele oferite de William Petty (economist și matematician, membru al Societății Regale) și poetul (dar și teoreticianul multor aspecte sociale și Ministru pentru Limbi Străine - *Secretary for Foreign Tongues* - în guvernul lui Cromwell) John Milton nu sunt întâmplătoare.

La Adam Smith, în *Avuția Națiunilor*, din perspectiva unei construcții civice vaste, munca pare a avea doar o valoare economică, dar de fapt, justificarea cu care este adusă în discuție este una de tip social și moral; orice abordare a muncii e precedată de aducerea în prim plan a diviziunii muncii. Este binecunoscut faptul că Adam Smith își începe cartea „Avuția Națiunilor, Cercetare asupra naturii și cauzelor ei” cu discuția despre diviziunea muncii (ceea ce poate surprinde mai mult este că ideea în sine se regăsește la gânditori fundamental religioși). Totul pare a-și avea originea în ... „această diviziune a muncii, ... care nu este la originea ei efectul vreunei înțelepciuni omenești care să prevadă și să urmărească belșugul general, pe care ea îl realizează. (Smith, vol. I, p.13)”.

Anterior, chiar în introducerea cărții, Smith vorbește despre munca productivă și cea neproductivă, cu caracteristicile și utilitatea lor, într-un fragment care pare a include însăși motivația demersului său; el aduce în discuție cele două împrejurări de care depinde proporția dintre produsul anual al fiecărei națiuni și numărul celor care urmează să-l consume și care determină în cele din urmă aprovizionarea mai bună sau mai slabă cu bunuri, și în cele din urmă, bunăstarea unei națiuni. Aceste două împrejurări (urmărite, de altfel, sistematic pe parcursul cărții) sunt prima, ansamblul alcătuit din *priceperea, îndemânarea și chibzuința*⁴ caracteristice muncii unei națiuni și a doua, raportul dintre numărul celor angajați într-o muncă utilă (*useful labour*) și numărul celor care nu sunt folosiți astfel (Smith, vol. I, 3). Ca și în alte locuri, Smith prezintă problema aproape ca pe un paradox, arătând în sprijinul primei împrejurări, că la popoarele necivilizate, deși aproape toți indivizii muncesc pentru a-și întreține familiile, sărăcia este atât de mare încât de multe ori sunt nevoiți să-și abandoneze copiii, bătrânii sau bolnavii. În contrast cu acestea, în cazul națiunilor prospere, o mare parte din oameni nu lucrează deloc, dar consumă „un produs al unei munci de zece, adesea de o sută de ori mai mare decât cea mai mare parte din cei ce lucrează” (Smith, vol. I, 3); cu toate acestea, produsul întregii munci a societății este îndestulător pentru a aproviziona toți membrii ei, chiar dacă există și oameni mai puțin favorizați. Soluția acestei probleme, soluție care revine sub o formă sau alta în diversele secțiuni ale cărții pare a fi, în ultimă instanță și dincolo de toate mecanismele care favorizează anumite comportamente economice, funcționarea *legii naturale*;

³ *Textul în engleză este redat de Weber într-o notă (252), citând din The Christian Directory, (pp.375-367):* It is for action that God maintaineth us and our activities: work is the moral as well as the natural end of power... The public welfare or the good of many is to be valued above our own. (Traducerea în română îmi aparține.)

⁴ Skill, dexterity and judgement, o triadă care se repetă pe parcursul cărții și caracterizează munca în viziunea lui Smith. E vorba deci, de munca specializată, fie că ea se desfășoară în agricultură, fie în manufacturi și comerț.

aceasta acționează la nivelul întregii societăți într-un mod similar organismului uman care are în sine capacitatea, neștiută chiar, de a remedia toate neajunsurile unor rele influențe. Critica pe care Smith o aduce teoreticienilor francezi, întrebându-i pentru prima dată în Cartea a 4-a, capitolul al 9-lea, termenul de *economiști*⁵ se îndreaptă și spre faptul că aceștia, adepți ai reglementărilor care favorizează agricultura, ignoră înclinația firească a individului de a-și crea o situație mai bună și de a se apăra de influențele nefaste ale „unei economii politice neobiective și asupritoare”⁶. Efectul salvator al legii naturale se manifestă prin mijloacele diverse prin care se îndreaptă „multe din efectele rele ale prostiei și nedreptății omenești, tot așa cum organismul omului lecuiește efectele rele ale inactivității⁷ și lipsei de cumpătare” (Smith, vol. II, 135). *The wisdom of nature*, după expresia lui Smith, pare a fi chiar activarea *mâinii invizibile* care reglează toate neajunsurile societății, în mod special o injustă repartitie a avuției naționale între segmentele societății.

Întreg conținutul operei sale, dispunerea informației și structurarea ei, exemplele alese sunt argumente în sprijinul acestei idei, care se concretizează treptat, din analiza multiplelor segmente ale vieții economice. Am ținut să aduc în discuție acest argument expus de Smith pentru că el acoperă, în desfășurarea lui, întreaga carte.

Interesant este că Smith folosește și el termenul de *calling*, chiar la plural, *callings* (de pildă în Cartea a 5-a, Partea a 3-a) în discuția referitoare la cheltuielile destinate educației pentru toate vârstele (Smith, vol. II, 216)⁸. Termenul de *vocation* nu e întâlnit în *Avuția Națiunilor*; poate că lucrul acesta este încă o dată confirmarea preferinței lui Adam Smith pentru cuvintele vechi ale limbii engleze, susținută de părerea lui că acestea exprimă mai bine sensul noțiunilor decât împrumuturile.

Iată un exemplu care arată folosirea termenului la plural, *callings*, ceea ce reprezintă în sine un argument implicit pentru multiplicarea profesiilor și, într-un fel, pierderea semnificației sacre, de vocație, esențială în încercarea omului de a-

⁵ Termenul pare a fi folosit cu o nuanță ironică în Cartea a Cincea, capitolul al 2-lea, consacrat surselor venitului general al societății, când se face referire la tipurile de impozite pe renta pământului recomandate de „that sect of men of letters in France who call themselves **the economists**” (acea sectă a oamenilor de litere din Franța care-și spun **Economiști**; trad. a.). Ironia provine și din dezacordul lui Smith față de părerile acestora, care considerau impozitul cel mai echitabil acela care să varieze odată cu variațiile rentei adică „să urce și să scadă pe măsura ameliorării sau neglijării culturilor (Smith, vol. II, 246).

⁶ Această secțiune este în cea mai mare parte dedicată expunerii sistemului economic francez, după care clasele de comercianți, manufacturieri, meseriași în general, sunt declarate sterile și neproductive.

⁷ Cuvântul folosit de Smith aici este mai dur, sloth însemnând trândăvie, lipsa voinței de a munci. Se regăsește și la Defoe și la Baxter în „Manualul Creștinului” unde sloth și idleness sunt păcate foarte grave pentru că sunt constante; „Baxter le privește de-a dreptul ca distrugătoare ale stării de grație” (Weber, nota 220, p. 258).

⁸ Traducerea în română folosește termenul ocupație.

și defini relația cu Dumnezeu. Exemplul este, cred, interesant și din perspectiva satisfacției personale, atât de importantă pentru Baxter, de pildă. Smith aduce în discuție *spiritul de devoțiune* în legătură cu diferite profesii, distingând între acelea care fiind utile societății sunt plăcute și utile indivizilor⁹ și cele care „deși folositoare și chiar necesare unei țări, nu aduc nici unui cetățean, ca individ, nici foloase, nici satisfacții; și atunci, puterea supremă e nevoită să-și schimbe politica față de acei ce le exercită. Trebuie să le ofere acestora ocrotire publică pentru a le asigura existența și trebuie să ia măsuri împotriva nepăsării și neglijenței al căror obiect ar fi. ... Persoanele ocupate în finanțe, flotă sau magistratură constituie exemple aparținând acestei categorii de oameni” (216).

4.2. Specializarea muncii

În strânsă legătură cu *profesia*, e relevantă extensia pe care o face Smith cu privire la *specializarea muncii*, atât de recomandată de Baxter în vederea binelui comun. În primul capitol al *Avuției*, în argumentul devenit clasic, el dezvoltă ideea diviziunii muncii în strânsă legătură cu creșterea proporțională a forțelor productive ale muncii. Acest beneficiu a dus, de fapt, la separarea diferitelor meserii, dar ce ceea ce este interesant în comentariul lui Smith este saltul pe care îl face de la chemarea individuală, care caută prin vocație dialogul cu Dumnezeu, la cea a unei națiuni: separarea meseriilor¹⁰ „este în general dusă cel mai departe în țările care se bucură de activitatea cea mai dezvoltată și cea mai perfecționată” (Smith, vol. I, 8). Într-o societate evoluată mai mulți oameni ar face munca depusă de un singur om într-o societate neevoluată. Smith admite totuși că prin natura ei, agricultura nu poate dezvolta o subdiviziune a muncii la fel de mare ca cea din domeniul manufacturier, iar separația activităților nu poate atinge același grad în agricultură. Această dificultate în delimitarea netă a acțiunilor (*branches of labour*) din câmpul agricol face ca perfecționarea forțelor productive ale muncii în agricultură „să nu țină întotdeauna pasul cu perfecționarea acestora în manufactură” (Smith, vol. I, 8).

În al doilea rând, inconstanța blamată de puritani, și în mod special de Baxter la care am făcut referire, se traduce la Smith în termeni economici și prin pierderea timpului; specializarea, ducând la creșterea cantității muncii, determină implicit și economisirea timpului „... care de obicei se pierde prin trecerea de la un fel de muncă la altul” (Smith, vol. I, 9). Exemplul oferit aici este cel al țesătorului de la țară, care este în același timp și fermier, și care, trecând de la război la lucrul pământului și de la acesta, înapoi la război, pierde inevitabil un timp considerabil. Simpla trecere de la o ocupație la alta reduce cantitatea de muncă

⁹ Când e vorba de asemenea profesii e bine ca ele să fie lăsate să se dezvolte de la sine, iar cei dornici de a obține beneficii legale să fie încurajați. Mersul firesc al vieții economice e dat, de pildă, de meseriașii care accentuându-și îndemânarea și hărnicia (skill and industry), sunt capabili de a-și crește profiturile.

¹⁰ Termenii des folosiți de Smith care în traducerea românească apar ca „meserie”, sunt art, trade, employment.

pe care o prestează cineva, independent de gradul său de specializare (Smith, vol. I, 10).

Voi reveni mai jos la munca în agricultură, atingând și problema tendinței unor națiuni de a se folosi de ea ca principală sursă a bunăstării.

4.3. Economisirea

Deosebit de mult se vorbea în epocă despre virtutea economisirii; la Baxter, asceza protestantă, care s-a laicizat cu timpul devenind un mod de viață, a luat forma damnării consumului, în special al celui de lux; se dă ca exemplu *Pilda talanților* din Biblie, unde importantă este și responsabilitatea omului de a a-și administra bunurile cu chibzuință, dând socoteală de întrebuințarea fiecărui bănuț. În gândirea protestantă *calculating spirit* devine un concept fundamental. Rezumând câteva idei ale altor istorici sau chiar scriitori, ca de pildă Washington Irving, care în cartea sa „Bracebridge Hall” vorbește de virtutea engleză a *spiritului calculat*, Weber face observația că popoarele romanice nu au făcut dovada constantă a acestei virtuți, dar în Anglia una din urmările puritanismului, libertatea politică, a fost aceea de a crea instituții libere; în paralel, tot ca rezultat al libertății unite cu responsabilitatea personală s-a dezvoltat „... *calitatea de a fi chibzuit* ... și care este într-adevăr o parte constitutivă a capitalismului” transformându-se cu timpul „... dintr-un mijloc al economisirii, într-un principiu al întregului mod de viață” (Weber, 252).

Mi se pare interesant să aduc aici în discuție și raționamentul, explicit, dar complex, al lui Adam Smith din Cartea a Doua (capitolul al 3-lea: Smith, 227); fragmentul la care mă refer vorbește despre modul în care cresc capitalurile, în contextul unei analize mai largi asupra raportului dintre capital și venit (în favoarea capitalului), comentariul putând fi pus în legătură cu numeroase alte scrieri de nuanță etică. Dominația capitalului indică amploarea activității, prevalența venitului arată dimensiunile (mari) ale trîndăviei¹¹. Ca de multe ori la Smith, orice acțiune individuală are efect asupra unei societăți în mare sau asupra națiunii. Iată câteva fragmente: „Capitalurile cresc prin economisire, ele scad prin risipă¹² și prin purtare nechibzuită. Tot ceea ce un om economisește din venitul său, el îl adaugă la capital și îl întrebuințează fie el însuși ... fie dând posibilitate altuia să-l întrebuințeze astfel, împrumutându-i în schimbul unei dobânzi După cum capitalul unui individ nu poate fi sporit decât numai prin ceea ce acest individ economisește din venitul său anual sau prin câștigurile sale anuale, tot astfel, capitalul unei societăți, care nu este decât capitalul tuturor indivizilor care alcătuiesc societatea, nu poate spori decât pe aceeași cale” (Smith, vol. I, 227). „Cauza imediată a sporirii capitalului este economisirea, iar nu activitatea. Ce e drept, activitatea economică furnizează substanța pe care o acumulează

¹¹ În engleză cei doi termeni puși în contrast sunt *industry* (activitate, cu sensul mai exact de hărnicie, sârguință) și *idleness* (lene).

¹² Termenul folosit este *prodigality*, același din *Parabola Fiului Risipitor* (The Prodigal Son), cu nuanță etică.

economisirea. Dar oricâte câștiguri s-ar realiza din acea activitate, capitalul n-ar fi niciodată mai mare dacă economisirea n-ar pune deoparte și n-ar aduna” (Smith, vol. I, 228).

Interesant este accentul primordial pe economisire ca motor al acumulării de capital. Conceptul de *parsimony*, de nuanță etică, apare extensiv și în tratatul de morală „Theory of Moral Sentiments” (în Partea a Șasea, prima secțiune). Aici el e pus în contrast cu *profusion* (risipa, cheltuiala excesivă). În *Avuția Națiunilor*, (Cartea a Doua, capitolul al 3-lea) risipa se definește în termeni similari celor din tratatul de morală: „În ceea ce privește risipa, principiul care ne face să cheltuim este pasiunea pentru plăcerile prezente... Dar principiul care ne face să economisim este dorința de a ne îmbunătăți situația noastră,” (Smith, vol. I, 230). Smith rămâne fidel principiului care funcționează natural și constant în societate, afirmând că la nivelul unei națiuni, risipa sau relele intenții sunt mai mult decât compensate de „cumpătarea și buna comportare¹³ a altora”.

4.4. Agricultura

E foarte interesantă importanța pe care puritanii o acordă **agriculturii**, întreaga activitate desfășurată în acest domeniu ajutând la sporirea evlaviei; acest lucru are legătură atât cu stilul de viață în sine, dar și cu roadele muncii, sau chiar cu profitul. Desigur, ea este favorizată ca activitate lucrativă prin excelență (Weber, 183), iar Baxter se referă în primul rând la fermieri, la cei aflați în legătură directă cu pământul și mai puțin la marii deținători de terenuri (*landlords*). De altfel, într-o ierarhie a meseriilor justificate religios, cea de *husbandman* (fermier) este plasată într-o poziție privilegiată, după profesiile științifice; abia după aceea urmează marinarii, comercianții de stofe și de cărți, croitorii, etc. Weber adaugă un accent în plus acestei viziuni a lui Baxter, și anume *ordinea etică neburgheză* care ar fi așezat cu siguranță comerțul înaintea agriculturii, distanțându-se clar de preceptele talmudice atât de prețuite de Reforma engleză (Weber, 276).

Discutând profunzimea și atașamentul lui Adam Smith față de anumite concepte umaniste civice, Dwyer (1992, 190), apreciază că printre ele se numără și superioritatea socială și etică a pământului față de comerț („*land over trade*”). Perspectiva autorului, care face totuși o analiză economică, este una etică, sugerând o hegemonie naturală a proprietății și a muncii agricole față de comerț, aceasta constituind fără dubiu un fundament economic la Smith (Dwyer, 194). Se vorbește de asemenea și despre caracterul artificial pe care Smith îl asociază banilor și creditului în contrast cu activitățile legate de munca pământului. Există o întreagă discuție în jurul *capitalismului de tip agrar* pe care gânditorii scoțieni în genere îl vedeau asociat cu transformarea socială a Scoției (McNally, 1988, p. 241), el fiind deja o realitate în Anglia.

Ideea superiorității muncii agricole apare în contexte relevante în opera lui Smith.

¹³ Frugality and good conduct, termeni mult utilizați în tratatul de morală.

De pildă, în discuția despre separarea operațiilor muncii acesta găsește că în agricultură e aproape imposibilă divizarea completă a muncilor, spre deosebire de ceea ce se petrece într-o manufactură sau chiar la nivelul unui meșteșug foarte specializat (tâmplăria, fierăria, de exemplu). Acest lucru devine însă avantajul fundamental în favoarea muncii agricole, care o face superioară celei din manufacturi (Cartea I, capitolul al 10-lea): experiența și priceperea care se cer în domeniul lucrării pământului depășesc cerințele meseriilor mecanice. Contrar a ceea ce se crede în mod curent, deși nepriceput în relațiile sociale și cu un aspect general mult mai puțin rafinat, un plugar „... fiind mai obișnuit a gândi la o varietate mai mare de lucruri...” are „o pricepere superioară priceperii altora, a căror întreagă atenție, de dimineață până seara, este de obicei ocupată să îndeplinească una sau două operații foarte simple” (Smith, vol. I, 90). Omul care lucrează pământul nu se bucură de mare considerație¹⁴ dar agricultura nu a fost niciodată privită ca pe ceva ușor de înțeles, în ciuda unei vaste literaturi despre ea din cele mai vechi timpuri. E greu să lămurești complexitatea pe care o dovedește cel mai neînsemnat agricultor „... și totuși, cât dispreț afectează pentru aceasta unii autori din cei mai puțin demni de luat în seamă” (Smith, vol. I, 90).

Pe plan etic, virtuțile celor care se ocupă cu agricultura reies și în alte discuții, de pildă în legătură cu efectele monopolurilor; comentând restricțiile la importurile străine ale mărfurilor care pot fi produse în țară și rezultatul acestor reglementări, monopolul pieții interne, Smith le acordă nobililor rurali și fermierilor calitatea de maximă onestitate deoarece sunt cel mai puțini expuși „*odiosului spirit monopolist*” (the *wretched* spirit of monopoly) (vol. I, 308). Spre deosebire de manufacturieri, care se tem de concurență¹⁵, fermierii și nobilii rurali sunt înclinați

¹⁴ Smith a dezvoltat pe larg importanța atenției publice și a respectului care motivează multe din acțiunile umane în *The Theory of Moral Sentiments* (ed. a 6-a, apărută în 1790), arătând că multe din faptele omului sunt determinate de aprecierea generală, rezultatul fiind uneori pierderea măsurii și a decenței. Capitolul al 3-lea din Secțiunea a 3-a a Primei Părți se intitulează chiar „Of the corruption of our moral sentiments, which is occasioned by this disposition to admire the rich and the great, and to despise or neglect persons of poor and mean condition” (Despre degradarea sentimentelor noastre morale, care e prilejuită de această înclinare de a-i admira pe cei bogați și puternici și de a disprețui persoanele sărmene și de condiție joasă – trad.a.)

¹⁵ Se dă exemplul unui producător olandez de lănuri care a pus condiția ca pe o distanță de treizeci de leghe de orașul său să nu se ridice nici o manufactură asemănătoare. Mi se pare foarte interesant faptul că Smith invocă de multe ori Olanda în exemplele negative în care sunt discutați manufacturierii. Olanda este un exemplu clasic de spirit întreprinzător, mult citat de Max Weber în secțiunile destinate legitimității câștigului; olandezii protestanți au înregistrat acumulări uriașe de capital, din muncă și economisire, pe care l-au investit apoi cu deosebire în producția de bunuri și comerț. Baxter vorbește sistematic despre năzuința spre bogăție care este „nu numai permisă moral, ci și de-a dreptul imperativă” (Weber, 174). Asceza laică de esență calvină a dus la formarea ethosului capitalist, în care succesul comercial și câștigul sunt văzute ca simptome ale unor performanțe spirituale în împlinirea poruncilor divine. Weber citează chiar o expresie folosită des de pastorul Baxter „God blesseth his trade” (Dumnezeu să-i binecuvânteze comerțul) arătând că activitatea de afaceri este un mijloc legal de câștig

să sprijine fermele din vecinătatea lor. „Ei nu au secrete de producție, așa cum au cei mai mulți dintre manufacturieri, ba le place de obicei să comunice vecinilor și să propage, pe cât posibil, noile metode descoperite ca avantajoase” (Smith, vol. I, 309).

O altă diferență enunțată în favoarea fermierilor este că aceștia nu se asociază atât de ușor ca manufacturierii și comercianții (e adevărat, și din cauza situației lor în diverse colțuri ale țării) care, adunați în orașe și împinși de spiritul competitiv care îi caracterizează „încearcă să obțină, **împotriva** tuturor concurenților din țară, aceleași privilegii exclusive pe care le au în raport cu locuitorii orașelor respective”. De aici și suspiciunea autorului că aceștia ar fi inspiratorii restricțiilor la importul mărfurilor străine, „restricții care le garantează monopolul pieții interne” (Smith, 309). Smith are totuși, în același fragment, un ton critic la adresa nobililor rurali din Marea Britanie, care, cerând privilegii exclusive de furnizare a cerealelor și cărnii pe piața internă, „și-au uitat atât de mult generozitatea lor naturală” (*the generosity which is natural to their station*) în încercarea de a-i imita pe cei care-i nedreptățesc.

Aceste considerații despre fermieri și agricultură se completează foarte bine cu modul în care Smith califică manufacturierii și comercianții în termeni neobișnuit de duri. Astfel, într-un context în care spiritul monopolist, prin concepția sa despre comerț, e privit ca element de distorsiune a relațiilor dintre țări, opunându-se în același timp și interesului public, apar termeni ca „invidia prostească a comercianților și a manufacturierilor”, „violența și nedreptatea”, „rapacitatea josnică”, „argumentările sofistice interesate ale comercianților și manufacturierilor” (Smith, vol. I, 330)¹⁶. Nu este trecută cu vederea nici „ambitiția capricioasă a regilor și a miniștrilor” (din majoritatea națiunilor bogate) care se lasă influențați de comportamentul și doctrinele inventate ale marilor comercianți. „În orice țară, interesul masei poporului este întotdeauna ... acela de a cumpăra toate cele de care are nevoie de la cei care le vând mai ieftin... Interesul comercianților și manufacturierilor de pretutindeni constă în asigurarea monopolurilor pieții interne. ... Interesul lor în această privință este **direct opus** celui al mării mase a poporului” (330). Smith pare dispus să acorde comerțului între națiuni calitatea de a fi un liant, un aliat în relațiile dintre acestea, dar faptul că el a devenit sursă de animozitate între state se sprijină, până la urmă, pe un comportament uman defectuos și condamnat moral.

În concluzie, deși Smith critică în Cartea a Patra radicalismul sistemului economic francez care vedea în agricultură singura sursă de venit a unei țări, în defavoarea comerțului și manufacturilor, el vede, în contrapondere, avantajele

și se înscrie în linia preceptelor divine așa cum au fost ele interpretate de puritani: „pentru Dumnezeu aveți voie să munciți pentru a fi bogați” (Weber, 174).

¹⁶ *Taxele injuste aplicate de țările bogate (inclusiv de Marea Britanie) multor mărfuri importate de comercianții străini, prohibițiile și taxele enorme la toate produsele manufacturate ale altor țări care pot concura cu cele naționale sunt exemple de practici curente mercantile, de piedici în calea unui tip de comerț care, deși pare avantajos, își pierde calitatea de pact de prietenie, influențând popoarele să creadă că interesul lor constă în sărăcirea tuturor vecinilor.*

încurajării agriculturii (și implicit libertatea agricultorilor) în special când e adus în discuție folosul obștesc. Un context relevant din acest punct de vedere este cel al defavorizării fermierilor prin constituirea monopolurilor comerciale interne. Altul rezultat dintr-un comentariu inserat în critica sistemului mercantilist (Cartea a Patra, primul capitol) unde Smith se poziționează împotriva părerii curente potrivit căreia bogăția unei țări constă în monedă, sau în aur și argint; el amintește de autori englezi care au scris elogios despre comerț, dar nu au putut ignora faptul că bogăția unei țări o aduc și „pământurile, casele și bunurile de consum de tot felul” (Smith, vol. I, 301).

4.5. Individualism și libertate

Fundalul etic al discuției se poate amplifica prin aducerea în prim plan a restricțiilor la importul din țări străine a acelor mărfuri care pot fi produse în țară, din Cartea a Patra a *Avuției Națiunilor*, al doilea capitol (Smith, vol. I, 303). Argumentele sunt relevante pentru critica pe care Smith o aduce sistemului mercantilist, printre ele numărându-se și cel de mai sus (secțiunea anterioară); exemplele vin într-o enumerare semnificativă pentru convingerea lui Adam Smith că în felul acesta se obține monopolul pieții interne pentru acel domeniu de activitate economică: prohibirea importului de vite, a celui de grâu, de lână, la care se adăugau altele, în curs, duce în Marea Britanie la situația în care manufacturile obțin „fie un monopol complet fie un cvasimonopol **împotriva concetățenilor lor**”. Discuția are implicații și pentru noțiunea de libertate în utilizarea capitalului dar și pentru reglementările impuse de stat care pot frâna chiar mersul societății. Utilizarea capitalului propriu într-o anumită direcție ține de decizia unui individ de a-și dezvolta activitatea internă și de a crește valoarea produselor sale. Lucrul acesta poate fi pus și în legătură cu constanța într-o profesie. Smith accentuează faptul că e destul de greu să avem certitudinea că monopolul pieții interne asigură orientarea cea mai avantajoasă a societății în general.

După Smith, deși nu e întotdeauna laudabilă, acțiunea unui deținător de capital (în speță un comerciant) se poate îndrepta implicit și împotriva societății în ansamblu. *Libertatea* lui rămâne însă importantă. Citatul următor pune în lumină mecanismul, fundamental pentru Smith, prin care nu se anulează nici libertatea individuală și nu se alterează nici situația generală. „În mod obișnuit, ... el (i.e. individul) nu intenționează promovarea interesului public și nici nu știe cu cât contribuie el la această promovare. Atunci când preferă să sprijine activitatea indigenă, iar nu pe cea străină, el urmărește numai să-și asigure capitalul său; iar îndrumând această activitate așa încât să producă cea mai mare valoare posibilă, el urmărește numai câștigul său; astfel, în acest caz, ca și în multe altele, *el e condus de o mână invizibilă*, ca să promoveze un scop ce nu face parte din intenția lui. Urmărindu-și interesul său, el adeseori promovează interesul societății mai efectiv decât atunci când intenționează să-l promoveze”. Am vorbit mai sus despre legea naturală în secțiunea despre *Profesie*.

Am ales aici exemplul monopolurilor create prin interzicerea importurilor străine; la câștiguri egale sau aproape egale „piața internă este astfel centrul... în jurul căruia capitalurile locuitorilor țării circulă încontinuu și spre care tind totdeauna” (Smith, vol. I, 304)¹⁷. Exemplele sunt însă foarte multe și variate.

¹⁷ „Orice individ se străduiește încontinuu să găsească investiția cea mai avantajoasă pentru capitalul de care dispune. El are în vedere avantajul lui și nu pe acela al societății. Însă examinarea avantajului său, în mod normal, sau mai bine zis chiar în mod necesar, îl face să prefere investiția care e și cea mai avantajoasă pentru societate” (Smith, vol. I, 304).

5. Concluzii

Ideea Reformei după care omul trebuie să-și urmărească vocația individuală se reflectă în opera lui Adam Smith la un alt nivel, acela al societății în ansamblul ei, într-un complex de factori economici care vizează inclusiv libertatea. Baxter aprecia utilitatea unei profesii mai întâi după faptul că ea era plăcută lui Dumnezeu și o aprecia după criteriile morale (dăruirea, hărnicia, cinstea, constanța, *n.a.*), abia apoi urmând importanța bunurilor produse pentru comunitate (Weber, 173); profesia și scopul ei primordial țineau de un dialog individual al omului cu divinitatea. La Adam Smith, care analizează cu finețe intențiile individului în context economic, inclusiv acelea de a-și mări profiturile, apare și perspectiva societății ca întreg; acțiunile individuale pot intra în conflict cu mecanismul social și binele public. Rezolvarea o aduce însă mâna invizibilă care armonizează scopurile acestor acțiuni cu acelea ale societății.

Există uneori echivalențe uimitoare între Baxter și Smith, dezvoltate desigur de acesta din urmă în mecanismul economic complex care pare a fi întreaga societate. Exemplele cele mai grăitoare sunt poate cele legate de muncă, profesie și economisire. Nu cred că Smith își putea imagina societatea fără munca specializată (o idee fundamentală a dogmei puritane, cu rădăcini foarte adânci în mentalitatea occidentală), mai mult sau mai puțin complexă, sau fără ideea de profesie care se înscrie în contribuția fiecărui individ la binele obștesc.

Cu toate acestea, de multe ori se vede distanța între ingenuitatea primilor puritani și pasiunea lor pentru punerea în aplicare a planurilor divine prin muncă și interesul egoist, rapacitatea categoriilor sociale diverse, dar mai ales a manufacturierilor și comercianților care, plasându-și capitalurile acolo unde există cele mai mari șanse de profit acționează împotriva interesului public. Lucrul acesta se extinde și la nivelul guvernării, prin corupția la vârf, a suveranului și nobililor, dar și în politica generală a imperiului care sacrifică interese de scurtă durată în defavoarea stabilității și a beneficiilor care apar în timp.

Există clare legături între *Avuția Națiunilor* și tratatul de morală la Smith; deși puține, fragmentele alese se referă la aspecte importante și pentru individ și pentru societate ca întreg. Pe parcursul vieții, Smith a revizuit constant *The Theory of Moral Sentiments*, ceea ce arată importanța pe care o acorda acestei opere. Rețeaua de explicații și concepte etice se extinde și asupra operei economice, majoritatea motivelor comportamentului economic fiind justificate moral. Cercetătorii români care au analizat această legătură s-au referit în mod special la complexitatea comportamentului uman în viziunea lui Smith și nu au ignorat, în explicarea intereselor ființei umane, nici latura dominată de egoism

(mai vizibilă în *Avuția Națiunilor*), nici pe cea plină de compasiune¹, definită în tratatul de morală (N.N. Constantinescu, 114-120).

Nu în ultimul rând, expresia pe care au căpătat-o în limba engleză teologia, care avea să influențeze semnificativ sistemul economic și gândirea economică în sine au întărit statutul englezei ca mijloc de concretizare a teoriei economice. În studiul său dedicat tipologiei limbilor², Adam Smith a conceput limba ca pe un sistem rațional, iar între calitățile limbii engleze pe care le-a apreciat cel mai mult se disting precizia și claritatea. La acestea se adaugă și ideea sa asupra limbii engleze ca *limbă standard* (un palier superior în dezvoltarea unei limbi), ceea ce face din ea o limbă unitară a întregii țări, recunoscută ca atare și legitimată prin faptul că este limba suveranității unice și a unei națiuni unite.

Iată cum la dezvoltarea spiritualității protestante urmate de apariția unui comportament social bazat pe norme etice care au reglementat viața economică s-a adăugat o limbă coerentă și perfect capabilă să preia cunoașterea religioasă și rigorile gândirii economice și să le disemineze în spațiul european. Astfel, evenimente de proporție ale istoriei și gândirii occidentale, manifestate cu o forță deosebită în spațiul britanic, au creat posibilitatea apariției, în limba engleză, a operei economice a lui Adam Smith, continuată de alți gânditori de marcă, și mă refer aici în primul rând la Ricardo și Malthus³, care nu au mai avut nici o ezitare în a se numi economiști, spre deosebire de Adam Smith care a rămas toată viața *moral philosopher*.

¹ *Prima parte a tratatului The Theory of Moral Sentiments (Capitolul I, Of Sympathy) se deschide chiar cu explicarea acestei noțiuni: „How selfish soever man may be supposed, there are evidently some principles in his nature, which interest him in the fortune of others, and render their happiness necessary to him, though he derives nothing from it except the pleasure of seeing it. Of this kind is pity or compassion, the emotion which we feel for the misery of others, when we either see it, or are made to conceive it in a very lively manner. ... for this sentiment, like all the other original passions of the human nature is by no means confined to the virtuous and humane The greatest ruffian ... is not altogether without it”. („Indiferent de cât de egoist poate fi omul, există în mod clar câteva principii ce țin de natura sa, care îl fac să se intereseze de soarta altora, și care fac din fericirea acestora un lucru necesar, deși nu are nici un folos de pe urma ei, cu excepția plăcerii de a o vedea. Din această categorie face parte mila sau compasiunea, emoția pe care o simțim pentru nefericirea altora, fie atunci când o vedem, fie când suntem făcuți să o percepem într-un mod foarte pătrunzător. ... deoarece acest sentiment, ca toate celelalte pasiuni care țin de natura umană nu este în nici un fel rezervat doar celor virtuoși și buni Cel mai mare ticălos ... nu este cu totul lipsit de el”; trad. a.)*

² *Considerations Concerning the First Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages a fost publicat în 1761, într-o culegere de traduceri din franceză. Nefiind foarte accesibil în acest format, Smith a hotărât republicarea lui la sfârșitul celei de-a treia ediții a tratatului de morală (The Theory of Moral Sentiments) în 1767, de data aceasta succesul fiind aproape imediat.*

³ *Pentru Malthus s-a creat prima catedră de Economie Politică din Anglia în anul 1805.*

Bibliografie

- Blaug**, Mark. *Great Economists before Keynes*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989
- Clark**, Kenneth. *Civilisation - A personal view*, British Broadcasting Corporation and John Murray, 1969
- Constantinescu**, N.N. *Învățămintele ale tranziției economice în România*, Editura Economică, București, 1997 (pp. 114-120)
- Constantinescu**, N.N. *Probleme ale metodologiei de cercetare în știința economică*, Editura Economică, București, 1998
- Defoe**, Daniel. (1704). <http://www.scribd.com/doc/1704-Giving-Alms-No-Charity-by-Daniel-Defoe>
- Djuvara**, Neagu. *Civilizații și tipare istorice. Un studiu comparat al civilizațiilor*, București, Humanitas, 2006
- Dwyer**, John. *Virtue and improvement: the civic world of Adam Smith*, în „Adam Smith Reviewed”, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1992
- Jones**, Peter. *Introduction*, în „Adam Smith Reviewed”, Edinburgh, Edinburgh University Press, 1992
- Keynes**, John Maynard. *Essays in Biography*, The Norton Library, Norton & Company, Inc. New York, 1963 (edited by Geoffrey Keynes – II. Lives of Economists, - Robert Malthus: The First of the Cambridge Economists, pp.81-124)
- McEwen**, J., S., Rev. *John Knox*, în www.britannica.com/JohnKnox
- McNally**, D. *Political Economy and the Rise of Capitalism: A Reinterpretation*. Berkeley, University Press, 1988
- More**, Thomas. *Letter to The University of Oxford (1518)*, in *The Essential Thomas More*, A Mentor-Omega Book, New York and Toronto, 1967
- More**, Thomas. *Utopia*, in *The Essential Thomas More*, A Mentor-Omega Book, New York and Toronto, 1967
- Rothbard**, Murray, N. *Economic Thought before Adam Smith - An Austrian perspective on the History of Economic Thought -*, vol. 1, Ludvig von Mises Institute and Edward elgar Publishing Ltd., Auburn, Alamama, 2006
- Sampson**, George. *The Concise Cambridge History of the English Literature*, Cambridge, The English Language Book Society and Cambridge University Press, 1975
- Smith**, Adam. *Avuția Națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei* (2 volume, Colecția Texte din Istoria Gîndirii Economice - traducerea Al. Hallunga), Editura Academiei RPR, Institutul de Cercetări economice, București, 1962 (vol. I), 1965 (vol. II)
- Smith**, Adam. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (2 volumes), Indianapolis, Liberty Classics, 1981 (Colecția „The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith”)

- Smith, Adam.** *The Theory of Moral Sentiments*, Indianapolis, Liberty Classics, 1976
- Stigler, George.** *Procese și progrese în științele economice*, în *Laureații Nobel în Economie*, - Discursuri de recepție în memoria lui Alfred Nobel, vol. 3, București, Academia Română, Centrul Român de Economie Comparată și Consensuală, 2001 (volum îngrijit de Prof. Univ. Dr. Gheorghe Dolgu)
- Valier, Jacques.** *Scurtă istorie a gândirii economice de la Aristotel până azi*, Editura Compania, 2009 (Publicată inițial la Editions Flammarion, 2005)
- Văcărel, Iulian.** *Studii de Istoria Gândirii și Practicii Economico-Financiare*, Editura Academiei Române, București, 2008 (Partea a II-a., Cap. 7: Concepțiile lui Adam Smith cu privire la politicile financiare, fiscale și vamale)
- Weber, Max.** *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, București, Humanitas, 2003 (apărută în Germania în 1904-05)
- www.britannica.com

A Brief History of Encyclopaedias, Focusing on the Fifteenth Edition of Britannica

1. Introduction

This paper aims to approach the development of encyclopaedias as a definite species of human knowledge from a historical perspective which involves primarily a search for significant cultural contexts; these bring forward relevant moments of accumulation of knowledge captured by important personalities. The article looks mainly at the evolution of the organizing principles of such works, with an emphasis on the types of structure and classification as they evolved in the British thought over the centuries. The Fifteenth Edition of the Encyclopaedia Britannica, The New Encyclopaedia Britannica as it is called, benefits from special mention as it has indeed marked a radical change in the organization of its content, combining traditional ways with innovative principles.

The Greek word *enkyklios paideia* was associated from the very beginning with the process of complete instruction, therefore with an educational system conceived as a circle of learning (the most suitable visual representation of this type of intellectual effort). It has retained its profound meaning almost unaltered by time, even if it has been subject to additions or reductions. The names of the works containing this vast, comprehensive knowledge varied consistently however: in the fifteenth century the initial term turns up in Rabelais's famous book *Gargantua and Pantagruel*, but also later, in the work of a German author, Paul Scalich, who in 1559 published in Basel his *Encyclopaedia; seu, Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanum epistemon* ("Encyclopaedia; or, Knowledge of the World of Disciplines, not only Sacred but Profane..."); up until then such a scholarly work was called *Garden of Delights* (*Hortus Deliciarum*) or *Dictionary*. Scalich enforced the name in the Western thought but the truth is that it acquired universal acceptance only after the publication of Diderot's *Encyclopédie*, the first volume of which appeared in 1751 (Collison and Preece).

The current meaning of *encyclopaedia* includes all types of work claiming to offer in a systematic way the gist, the essence of available knowledge on a certain topic or a cluster of topics at a given time. Nowadays, the concept of such a work seems to favour a reliable reference frame, a guide that implicitly incorporates the history of human quest for knowledge and understanding.

2. General perspective on encyclopaedias and aspects related to their characteristics

Encyclopaedias were meant to mirror the constitution of the world in most aspects. It is interesting to note that the French scholar Vincent de Beauvais

issued in 1244 his work called *Speculum majus* ("The Greater Mirror") thus implying that an encyclopaedia should reflect reality and the level of knowledge of the society of the time but also referring to an important function that such a work should carry: the possibility to change the world by capturing knowledge and then diffusing it widely.

This is one of the reasons for which, as the amount of knowledge available began to grow, encyclopaedias became increasingly sophisticated instruments of learning. For centuries they were looked upon as reliable tools for seeking the truth, along with language and grammar.

The readers' expectations concerning content diversified; depending on the historical periods the audience, at first interested in general instruction, considered immutable at times, began to shift their interests from general knowledge to specialized information. Most compilers or writers would have a certain readership in mind. This in itself was indicative of the significant changes in the structure of European thought. Over the centuries, intellectual interests sometimes favoured encyclopaedic dictionaries, shorter and easily accessible, but great encyclopaedias retained their grasp on the vast coverage of knowledge available in a certain age.

One of the central problems at the heart of encyclopaedic constitution lies in the adoption of a valid criterion of ordering the amount of information. Initially, the topical arrangement prevailed in the European cultural space, including the Greek and Roman encyclopaedias; subject matters dictated the formal disposition of the content. Greek and Roman authors, while familiar with alphabetical ordering, used it very rarely. Notable subsequent works retained the topical or classified concept, but introduced the alphabetical system, which was however, overlooked for many centuries by the general trend. One important exception is the *Etymologiae* of St. Isidore of Sevilla issued in the seventh century. The 22 volumes covering 448 chapters were written in Latin (as most works of scholarship throughout Europe) and contained an alphabetically sequenced etymological dictionary (see *Britannica Online*).

In terms of language, Latin was the only international language, and "it may have often happened that it was the only medium in which two students could converse in Western Europe" (Russell, 1980) and not only.

3. Relevant moments of intellectual search prior to Encyclopaedia Britannica: tradition and continuity

This section dwells upon efforts in the British cultural space to give encyclopaedias a valid formal constitution that was to break with previous practices, considered by many inefficient. Two relevant enterprises stand out in this field, those of Francis Bacon and Samuel Taylor Coleridge. Before embarking on their attempts to systematize knowledge it is perhaps interesting to review certain aspects in the work of significant personalities in Britain whose cultural influence did not fade and was for centuries present in what could be called the mental frame of an encyclopaedic personality.

A quest for universal knowledge embodied in a work of universal coverage does not turn up unexpectedly. The seeds have been planted long ago, and Renaissance men are probably the most significant example of devotion to complete knowledge.

In a letter addressed to the masters' guild at Oxford University in March 1518, Thomas More tried to persuade the professors not to give in to the loss of interest in Greek and Latin studies; this unacceptable relaxation would result in poor quality learning but also in the loss of tradition, a vital ingredient in outstanding scholarship: "With all seriousness, learned sirs, it is not my purpose to pose as the sole champion of Greek learning. I realize full well how scholars of your standing appreciate its usefulness. For who is not cognizant of the fact that in the liberal arts and especially in theology, it was the Greeks who discovered or handed on whatever was of value. In the realm of philosophy, with the possible exceptions of Cicero and Seneca, what is there that was not written in Greek or taken directly from the Greeks?" (More, 1967). In an attempt to be even more persuasive, More mentions the rival academy, Cambridge, where Greek studies were encouraged.

Thomas More was primarily a man of letters but notable work was also present in the field of science. More than a century later, Sir William Petty published in 1672 *Essays in Political Arithmetick and Political Survey or Anatomy of Ireland* and in 1665 *Verbum Sapienti*, both written with a view to finding a fair taxation system. Petty had extensive studies in medicine, mathematics and economics, and is known to be the author of new terminology in these fields, such as *political arithmetic*, *full employment* and the expression *ceteris paribus*. Richard Stone, one of the Nobel Prize winners in Economics in 1984 includes him in his article on national accounts (Stone, 1984). Petty's ideas were impressive even from a current perspective: he spoke of diminishing unemployment through public works, or the rise in population as a standard of domestic prosperity.

Not only personalities, but institutions contributed to enhancing the level of knowledge diffused in society.

Royal Society (its full name being *Royal Society of London for Improving Natural Knowledge*) was founded in November 1660 and is the oldest national scientific society in the world. Its initial aim was to encourage experimental learning in natural sciences and mathematics. But there was another aspect which was present in the founders' minds, that is to enable ordinary people to have access to scientific knowledge. This first attempt to narrow the gap between the productive elites and the receptive common minds was retained throughout the ages and is even to be found in the purpose put forward by the editors of the first edition of *Encyclopaedia Britannica* (1768-1771); one of their explicit aims was to benefit ordinary, intelligent people.

The rise of science took a radical step with Isaac Newton who, in 1687, published his *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* ("Mathematical Principles of Natural Philosophy") that was later to appear in English in 1729. It is interesting to note that even if most of the scientific or philosophical works were

initially issued in Latin, they were followed by editions in English; this was in keeping with the principles of the Royal Society concerning the general audience and their access to the latest discoveries.

A true encyclopaedic personality that made a huge impact on Western thought, usually associated with economics, is Adam Smith. Of course, his main work *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* had not been published when Diderot's *Encyclopédie* appeared in 1751, but his range of scientific interests was wide and he produced notable works in philosophy and morals (he consistently improved his "Theory of Moral Sentiments" almost to the end of his life), in law, languages and literature, astronomy, history, and the *Wealth of Nations* (1776) is regarded by many researchers as a civic work (Dwyer, 1992).

Smith visited Paris and then Geneva in the years 1763-1764 and was introduced to Voltaire who made a strong impression on him. In a letter to a friend he expressed his admiration for the grammatical articles in Diderot and d'Alembert's *Encyclopédie* that "have given me a good deal of entertainment" (Plank, 1992). His study *Considerations Concerning the First Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages*, published in 1761, is in fact, one of the most significant works written in Britain in the field of language typology. Equally important for this discussion, the preface to one of the projected, but not accomplished, British encyclopaedias in the eighteenth century, stipulated that Adam Smith was to write the section on economics; contributors would have included the historian Edward Gibbon, the painter Joshua Reynolds, or Samuel Johnson. Thus, a complex personality such as Smith's shows a philosophic concern for knowledge in the Western world that, in the specific case of designing encyclopaedias, started with Bacon in the seventeenth century.

Francis Bacon (1561-1626), a philosopher in the true sense of the word, believed that the intellect of the seventeenth-century man could be refined through contact with the ideal man (The New Encyclopaedia Britannica, 1992); he entertained the idea of the universe as a problem that can be examined, analysed, solved, and is known to have said "I have taken all knowledge to be my province" (Bacon in Gould, 2001). He is the author of one of the most influential books on knowledge, *The Advancement of Learning* in which he delivers a practical philosophy which envisages the control of humankind over the forces of nature through inventions and scientific discovery. This work contains a classification of sciences and is considered to be a first step towards his encyclopaedia. The plan he conceived in 1620 for his unfinished encyclopaedia, *Instauratio Magna* ("The Great Instauration"), brought into the European world of ideas not only the concept of topical arrangement, but also a certain type of triadic construction of knowledge: **External Nature** (with consistent information on astronomy, meteorology, geography, plants and animals), **Man** (anatomy, physiology, structures and activities), **Man's Action on Nature** (medicine, chemistry, visual arts, intellectual faculties, architecture, navigation, agriculture and many others). By ordering human knowledge in this way and avoiding significant omissions in

the field of human thought Bacon had a profound influence on the subsequent design of encyclopaedic works. This kind of framework was so efficient that did not escape Diderot's admiration who admitted how much he owed Bacon in conceiving his *Encyclopédie*. It is perhaps interesting to note that in Latin *instauratio* means not only arrangement, organization or disposition but also renewal, regeneration. It was in fact a new and lasting impetus to scientific work and knowledge.

Another important contribution in the field came from the poet Samuel T. Coleridge (1772-1834) one of the most important names in the European Romantic movement. He maintained that a work of universal coverage should not depend upon the discretionary practice of alphabetical ordering. In 1817 he designed the plan for a new work, *Encyclopaedia Metropolitana*, showing Bacon's obvious influence. It contained five main categories: Pure Sciences (Formal and Real, e.g. logic mathematics, theology, morals), Mixed and Applied Sciences (e.g. mechanics, optics, astronomy, fine arts, natural history), Biographical and Historical (chronologically ordered), Miscellaneous and Lexicographical (including a philosophical and etymological lexicon) and finally, an analytical Index as a fifth class. Unfortunately, *Metropolitana* appeared in a substantially different form from that conceived by Coleridge (as the editors rejected his plan) and was far from being a success. Nevertheless, his influence (as that of Bacon's) proved lasting and beneficial (mainly because he suggested a hierarchy of the fields of the human knowledge) and was implicitly present ever since in the very intimate manner of constructing an encyclopaedia. His writings on method in general are a valid proof of his constant interest in this matter.

In his vision such a work should be meant to allow individuals to think methodically and "present the circle of knowledge in its harmony" (*Britannica Online* - section Content Arrangement).

Before Coleridge embarked on his grand plan, there was another contribution, *Cyclopaedia*, issued in 1728 by Efraim Chambers and subtitled "A Universal Dictionary of Arts and Sciences"; this was important through the influence it had on the intellectual environment in France, as the *Encyclopédie* started as a translation of Chambers' work. However, the French effort moved away from the starting point and resulted in one of the greatest encyclopaedias ever written.

4. Encyclopaedia Britannica

4.1. The first editions

In the foreword to the First Edition of Encyclopaedia Britannica which appeared in Edinburgh, between 1768 and 1771, the Scottish editors Andrew Bell, Colin Macfarquhar and William Smellie made a clear mention of its aim as well as the type of readership it targeted (these two main problems have crossed the history of encyclopaedias and are still an issue today): the three-volume book

came out to benefit the mind of the ordinary, intelligent and curious man. The level of accessibility was a constant concern for the editors which time did not obliterate: for instance, the editors of the 11th edition wanted the articles to be written in such a style as to allow ordinary people to read them. Although each edition brought something new compared to the previous ones, and the first, influenced by the French encyclopaedia from 1751, was in itself an important moment in the history of universal knowledge, most authors agree that the first 14 editions should be treated separately from the 15th edition. This edition has received the name of *The New Encyclopaedia Britannica* and the explanation lies in decision of the editors to add a nonalphabetical organization, exclusively topical, to the alphabetical structure already in place.

The novelty of the first edition (that was nevertheless influenced by the French encyclopaedia) consisted in the plan itself, which introduced systematic information on important subject matters, replacing the more general approach of the *Encyclopédie* or the mere definitions or brief technical explanations adopted in other works or in dictionaries. *Treatises* were written, in place of regular articles, especially on arts and sciences; these were arranged alphabetically and cross-references were made throughout the articles to satisfy more sophisticated readers looking for more specialized information. This trend towards specialization became increasingly powerful, reaching its peak in the fundamental innovation brought by the 15th edition. Biographies started to appear in the second edition together with an updated supplement and a list of authors (the list as a special feature had been already introduced in the first edition). This was an important step in recognizing the notion of authorship.

Another fundamental principle that Britannica initiated was that of constant revision which in time, became common practice for all encyclopaedias. Most revision work was to be done in the scientific articles and this required specialized and permanent staff. The 1922 edition (the 12th) is an example of commissioning articles to celebrities in the various fields: articles on religion and myths were written, for instance, by Mircea Eliade.

4.2. *The New Encyclopaedia Britannica - the Fifteenth Edition (1974)*

In the preface to *The New Encyclopaedia Britannica*, entitled "The Circle of Learning" (*The New Encycl. Brit.*, 1992), Mortimer Adler, Director of Planning, reviews the innovative attempts of the editors of the 11th edition who were aware of the defects of the alphabetical ordering of the content. The separation of the articles dealing with a certain subject, thus making it difficult for the reader to establish logical associations, was among their major concerns. They felt that "an encyclopaedia should not be merely a storehouse of facts, but should also be a systematic survey of all departments of knowledge" (Adler, 1992). The remedy they conceived was a Table of Contents divided in 24 categories, thus trying to offer a topical presentation. In spite of their remarkable effort, a strict alphabetical structure prevailed throughout the work, including the Table of Contents.

The planning of the 15th edition provided the opportunity to retain the alphabetical arrangement of the articles in each set or category while introducing a totally nonalphabetical Table of Contents. For the first time ever readers were offered a purely topical ordering enabling them to have a complete view of a department of knowledge or area of learning. The plan of the New Britannica includes a separate volume called "Propaedia", the *Outline of Knowledge*, followed by the Macropaedia (the core of the work), the Micropaedia and the two-volume Index. Alphabetical access is provided by the Index as well as the short articles in the Micropaedia. The Outline of Knowledge was conceived as a guide that introduces the readers to the content, making them familiar with a systematic topical approach. In this way access to content is ensured by both the topical and the alphabetical modes, in an attempt to avoid the defects of either, if used primarily.

The ten major chapters of the 15th edition are presented below:

- Part One. Matter and Energy
- Part Two. The Earth
- Part Three. Life on Earth
- Part Four. Human Life
- Part Five. Human Society
- Part Six. Art
- Part Seven. Technology
- Part Eight. Religion
- Part Nine. The History of Mankind
- Part Ten. The Branches of Knowledge.

The author casts off any reservations towards a topical, classified arrangement by saying that the Outline of

Knowledge was conceived by scholars and experts in all the areas represented. Furthermore, it is designed as a circle of learning: the ten parts are disposed as segments of a circle, meaning that the reader can go from any point in any direction he wishes, and can actually begin anywhere in the circle and go across the circle at any time. Any topic can stand at the top, or, in a different representation, any topic can be placed in the central position. One of the major changes brought about by the new construction concerns Part Ten; one of the approaches, also visually represented as a circle, places Part Ten in the middle. The consequence is that the reader can make a distinction between knowledge of nature, man, society, etc, and knowledge of the academic fields themselves, the branches of knowledge with their own nature, methods and evolution. This part alone has a close relationship to **all** the others, in spite of the degree of closeness between various other parts.

In this way, the New Edition reflects the radical changes that affected the level of general comprehension in the 20th century, planting the seeds for the 21st century, and thus offering a shift of the human knowledge to the future. Propaedia serves as a Table of Contents for the long articles in the Macropaedia as well as

for the thousands of short articles in the Micropaedia. The Parts are structured in Divisions, each division being followed by a number of Sections in which each of the topics covered is outlined.

A special feature has been added in that each of the ten parts of the Outline benefits from an introduction, a real essay written by an expert in the field, bringing the reader close to the intended area of study. Sometimes these essays have very poetical and attractive titles: for instance, the introduction to Part Two is named "The Great Globe Itself", the essay of Part Three is presented as "The Mysteries of Life", and Part Four is introduced by "The Cosmic Orphan".

However, the remarkable aspect that in the editors' vision defines best the distinction between this edition and the previous ones is that the Outline constructed in the Propaedia was conceived before the articles themselves were commissioned, written, named and edited. The framework preceded the content, and the outline was originally "a table of intents rather than a table of contents" (Adler, 1992). What followed once the articles were shaped was a faithful representation of the state of human knowledge at the time, but also looking forward into the intricacies of discovering and learning of the next century.

The two modes of accessing the encyclopaedia, the classical, alphabetical one and the topical one offer readers a complete vision of the vast amount of information of the present times and the circle of learning that the editors did not abandon as a concept captures the concept of interdisciplinarity along with the insatiable human quest for knowledge and understanding.

4.3.1. The digital era - A step forward

The evolution of knowledge and the sophistication of the means of accessing information, in particular the digital one, have changed completely the editorial world and the universe of encyclopaedias. Such a work is by definition a source of knowledge and learning which cannot remain outside the major technological changes. The first digital version of the Encyclopaedia Britannica was conceived as early as 1981 and 1990 brought about CD-ROM products; in 1997 additions were made in the form of multimedia products, video, audio, animations. This expansion towards digital products meant a radical change of the editorial policy of the Britannica: the decision, in 2012, to abandon the print form and issue the encyclopaedia exclusively in digital format, with Internet access. It is the first among leading encyclopaedias to have made the complete transition to digital publishing.

The implications are multiple, but the founding principles have not been abandoned. Each contribution to a subject offers a synthesis of what has been written on it so far while trying to assess its current status. A huge number of experts and renowned specialists are involved in the process of continuous revision and rewriting where necessary. This is in keeping with one of earliest practices put forward by the editors of the First Edition. However, the degree of such work now is impressive as corrections, additions and revisions are being made daily, even hourly.

Since so many experts have been involved, the editors had to sort out the problem of authorship in a very clear way: the primary contributors are mentioned at the very beginning of each large article (the name of “article” has been retained) and the reader can also view the history of the article and the extent to which it has suffered changes in time. Authors are also indicated for shorter sections and there is also a list of recent contributors.

The New Britannica or Britannica 3 as it is sometimes called has managed to be faithful to the initial scope and principles even if it now uses different means to disseminate its findings. The identity of this universal work, which was from its very beginning an original brand, has remained unchanged and is an excellent example of providing reliable information to specialists as well as ordinary interested people.

5. Conclusions

The great works of human knowledge almost always show an interesting tension between the original form and the challenges of the times to come, which they sometimes anticipate.

In the British cultural context, Francis Bacon's effort to design the plan for his *Instauratio Magna* was singular and individual. Subsequent encyclopaedias, including Britannica, are all the result of collective effort, and recently this effort has been supported by scientific expertise from all over the world.

Second, there is an intimate link between language and knowledge. In the centuries prior to the first edition of Britannica the English language suffered significant changes and was characterized by a drive towards simplicity, loss of ambiguity, efficient adoption of foreign loans as well as a powerful seduction brought about by great literary works. It also proved its capacity for carrying specific scientific content, sometimes very specialized and presenting it in a form accessible to the general public. It is a language in which scientific economic thought was released into the world in such clear terms by Adam Smith that his work is still considered the classical framework of economic thinking.

It is not perhaps surprising that English is still the prevailing international language in a period in which one of the leading encyclopaedias has decided to go completely online.

Next, the Encyclopaedia Britannica managed to continue to be accessible to both specialized readers and the general public. This effort is now enhanced by its digital form of presentation which increases attractiveness for more specialized content.

One other breakthrough the editors managed to achieve was the interrelatedness between the alphabetical and the topical modes of access. This original move, made by the editors of the Fifteenth Edition, ensured that learning was both enjoyable and systematic, a true journey in the world of human thought made possible by a reliable guide, the Propaedia. This edition was planned in the

light of future discoveries that would extend indefinitely the circumference of the circle of learning.

Finally, the match between tradition and innovation was achieved through translating the initial aims and principles into the digital world.

These are undeniable features of a work that has remained original while crossing the history of human thought and managing change in a reliable and professional way.

References

- Adler**, M.J., 1992. The Circle of Learning in *The New Encyclopaedia Britannica*, The 15th edition, Chicago, Aukland, Geneva, London, p. 5; p. 8.
- Bacon**, F., 2001. The Advancement of Learning , Modern Library Science Series, Editor Gould Stephen, J, p. viii.
- Collison**, R. L., **Preece**, W., E. The article on *Encyclopaedic Dictionaries* in Encyclopaedia Britannica online.
- Dwyer**, J., 1992. Virtue and improvement: the civic world of Adam Smith, in *Adam Smith Reviewed*, Edinburgh University Press, p. 190.
- More**, Th., 1967. Letter to the University of Oxford, in *The Essential Thomas More*, A Mentor-Omega Book, New York and Toronto, p. 108.
- The New Encyclopaedia Britannica**, 1992. The 15th edition, Chicago, Aukland, Geneva, vol. 6, p. 780.
- Plank**, F., 1992. Adam Smith: grammatical economist, in *Adam Smith Reviewed*, Edinburgh University Press, p. 23.
- Russell**, B., 1980. History of Western Philosophy, London Unwin Paperbacks, (first edition, 1946), p. 503.
- Smith**, A., 1962. *Avuția Națiunilor - Cercetare asupra Naturii și Cauzelor ei -*, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Stone**, R., *Conturile Societății*, 2001. Laureții Nobel în Economie, - Discursuri de recepție în memoria lui Alfred Nobel-1984, vol. 3, București, Academia Română, Centrul Român de Economie Comparată și Consensuală, pp. 137-168.
- www.britannica.com/topic/encyclopaedia/checked-december2013

Codul seriei

ISSN 1222-541X

Codul volumului

ISBN 973-159-166-4

